

HADİS İLMİNDE ELKÂB EDEBİYATI'NIN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Alparslan KARTAL¹

ÖZET

Hadis ilminde isnad sisteminin hicrî I. asrın sonlarına doğru tesis edilmesine paralel olarak, râvîlerin tercemeleri ve hayatlarına yönelik çalışmalar ehemmiyet arz etmiştir. Ricâl edebiyâtı olarak da adlandırabileceğimiz bu çalışmalar, râvîlerin rivâyetlerine ve güvenilirliklerine değindiği gibi isim, künye, lakap, nisbe gibi özelliklerine de yer vermiştir. Hadislerin senedlerinde yer alan râvîlerin birbiriyle karıştırılması, sened tenkidi üzerinden hadisin sıhhati üzerine verilecek hükmü etkilediğinden, onları birbirinden ayıracak lakaplar da ilk dönem eserlerinde üzerinde durulan konulardan olmuştur. Ricâl, tabakât, esmâ ve künâ vb. çalışmalarda râvîlerin lakaplarına zaman zaman yer verilmiş, hadis usulü eserlerinde lakap bilgisinin önemine vurgu yapılmışsa da bu konuda müstakil çalışmalar nisbeten geç dönemlerde kaleme alınmıştır. Bu çalışmada râvî ve muhaddislere verilen lakaplara yönelik müstakil çalışmalar anlamında Elkâb Edebiyatı'nın doğuşu ve gelişimi literatur üzerinden bir araştırma yapmak suretiyle ortaya konulmuştur. Bu konuda yazılan eserlerin özellikleri, ortak ve farklı yönleri, üstünlükleri, eksiklikleri mukayeseli bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Lakapların, sadece methetme veya yerme niyetiyle verilmedikleri, hadis ilmindeki vukûfiyet ve diğer ilmî nedenlerle de kullanıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ricâl, Lakap, Elkâb Edebiyatı

¹ Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, kartalalparslan@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5360-2361
Araştırma Makalesi/Research Article–Geliş Tarihi/Received:26/03/2021–Kabul Tarihi/Accepted: 27/04/2021

THE BIRTH AND DEVELOPMENT OF ELKÂB (NICKNAMES) LITERATURE IN HADITH SCIENCE

ABSTRACT

In parallel with the establishment of the isnad system in the science of hadith at the end of the 1st century AH, the narrators' translations and studies on their lives have become important. These works, which we can also call as ricâl literature, mention the narrations and reliability of narrators as well as features such as name, tag, nickname, nisbe. Since the confusion of the narrators in the isnâd of the hadiths, affects the judgment to be given on the soundness of the hadith through the criticism of the hadith, the nicknames that will distinguish them from each other were among the issues discussed in the early works. The nicknames of the narrators are occasionally used in studies such as ricâl, tabakât, esma and künâ, and although the importance of nickname knowledge is emphasized in hadith-style works, individual studies on this subject were written relatively late. In this study, the birth and development of Elkâb Literature in the sense of individual studies for the nicknames given to narrators and hadith scholars has been revealed by making a research through the literature. The features, common and different aspects, advantages and shortcomings of the works written on this subject are discussed from a comparative perspective. It has been seen that nicknames are not given with the intention of merely praising or reproaching; but are also used for other scientific reasons and the knowledge of hadith.

Key Words: Hadith, Ricâl, Nickname, Elkâb Literature.

GİRİŞ

Hadis ilmi, Hz. Peygamber'in (sav) hadislerinin rivâyet ve dirayetini ele aldığından, râvilerin tanınması ve güvenilirliği en önemli konulardan biri olarak kabul edilmiştir. Bilhassa uydurma rivâyetlere karşı bir refleks hareketi olarak isnâd sisteminin teşekkülü, râvilerin güvenilirliğinin tespitini, ilk dönemler için fıkhu'l-hadisten daha önemli bir konuma getirmiştir.

Bir kişinin tanınmasında hemen her kültürde isim, başat bir role sahiptir. İsmi dışında babasının ve ailesinin ismi, doğduğu yer, lakabı gibi bilgiler tâlî konumdadır. Toplum ve kültürlerin bu mevzûda farklı uygulamaları mevcuttur. Örneğin Arap toplumundaki künye uygulaması bu yönüyle dikkat çekmektedir.

Kişilere verilen ve onları değişik açılardan niteleyen lakaplarla ilgili bazı eserler yazılmıştır. Bu konuda yazılan ilk eserler ekseriyetle şâir ve ediplere verilen lakapları konu edinmiştir. Ekseriyetle hadis râvilerine ve muhaddislere verilen lakapların ele alındığı veya muhaddislerce te'lif edilen lakap kitapları nisbeten daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Lakap bilgisi ilk dönemlerden itibaren önemsenmiş ve bir muhaddisin bilmesi gereken hususlardan biri olarak kabul görmüştür.

Bu çalışmada, hadis ilminde lakap bilgisi (ma'rifetü lakap) olarak adlandırılan husus, mezkûr konuda yazılmış eserler muvacehesinde ele alınacaktır. Nitekim hadis edebiyatının alt başlıklarını oluşturan birçok tür, zamanla müstakil edebî tür olarak incelenirken “edebiyât” başlığı kullanılmıştır: Garîbü'l-hadîs edebiyâtı (Dölek, 1996), Fiten edebiyâtı (Paçacı, 1998), Dua edebiyâtı (Atmaca, 2007), Evâil edebiyâtı (Orhan ve Kahraman, 2012), Ricâl edebiyâtı (Süâlât türü eserler) (Kurt, 2015), Kırk hadis edebiyâtı (Kanarya, 2017), Mevzûât edebiyâtı (Kaya, 2018). Hadis ilminde lakaplara dair eserler de bu çalışmada, lakap edebiyatı muvacehesinde değerlendirilecektir. Mezkûr eserlerin, lakapları ele alış biçimi ve metodolojileri, muhtevaları, ortak noktaları ve birbirinden farklılıkları ortaya konulacaktır. Bu çalışma elkâb edebiyatı ile ilgili Türkiye’de te’lif edilmiş müstakil bir çalışmanın olmaması nedeniyle oluşan boşluğu gidermeyi hedeflemektedir. Böylece hadis ilminde lakap konusunda çalışma yapacaklara, lakap edebiyatından istifade hususunda mütevazı bir katkıda bulunmuş olacaktır. Çalışmanın sınırlılığı nedeniyle hicrî XII. Asra kadar te’lif edilen eserler incelenecek; yakın dönemde Türkiye dışında yapılan akademik çalışmalar ve kitaplar kapsam dışında bırakılacaktır. Ayrıca Şia elkâb edebiyatı da makalenin inceleme alanına dâhil edilmemiştir.

1. KİŞİYİ NİTELEYEN KAVRAMLAR

Ad koyma, künye ve lakap verme, ailesinin ismiyle niteleme, mahlas edinme gibi uygulamalar, insanların daha iyi tanınması ve diğerlerinden ayırt edilmesi amacıyla hemen her kültürde başvurulan yöntemlerdendir. Toplumların, kendi kültürleri ve örfleri doğrultusunda, kişiyi niteleyecek ad ve sıfatların konulması hususunda geleneksel törenler icra etmesi, meselenin önemine işaret etmektedir. Eski Türk geleneğine dair metinlerde çocuklara isim vermesi için toplumun saygın karakteri olan Dede Korkut’un davet edildiği ad verme toyları (Duymaz, 2005, s. 50) bu törenlere örnek olarak gösterilebilir.

Araplarda bir şahsı niteleyen temel unsurlar isim, baba ve ataların isimleri, künye, lakap ve nisbedir. Asıl olarak bir kişi kendisinin ve babasının adı ile nitelendirilmekle beraber, evlat sahibiyse ayrıca künyelendirilirdi. Zorunlu olmamakla beraber ekseriyetle kadın ve erkeklerin lakap ve nisbeleri de olurdu.

Bilindiği üzere Hz. Peygamber’in, çocuklara güzel isim verilmesine dair tavsiyeleri vardır. Birçok sahabînin çocuklarına ad koymuş; bazı isimlerin konulmasını tavsiye etmiş; hatta manası güzel olmayan bazı sahâbilerin isimlerini değiştirmiştir. (Ağırman, 1998, s. 123-143) Örneğin, Melikü'l-emplâk, (Buhârî, Edep, 114), Harb (Ebû Dâvûd, Edep, 61) gibi bazı isimlerin, bir insana verilmesini uygun bulmamıştır. Bu konuda tavsiyeleri ve bazı uygulamaları olsa da, genel olarak ad verme hususunda çok katı olmadığı, (Başaran, 1991, s. 80) örfte de büyük oranda dikkat ettiği görülmektedir.

Künye, çoğunlukla kişinin ilk erkek çocuğuna atfen verilen bir sıfattır. Hz. Peygamber’e, ilk erkek çocuğu olan Kâsım nedeniyle verilen “Ebû'l-Kasım” künyesi gibi. Ancak tek çocuğu kız olanlara da künye verilmiştir:

Ebû Leylâ, Ümmü Habîbe vb. Hatta çocuğu olmayanlara dahi nadiren künye verilmiştir. Evlad sahibi olmayan Hz. Aişe'ye, bizzat Hz. Peygamber tarafından, kız kardeşi Esmâ'nın oğlu Abdullah'a atfen Ümmü Abdillah künyesi verilmiştir. (İbn Sa'd, 1990, 8/51) Hz. Peygamber, kendi yaşadığı zaman zarfında Ebü'l-Kasım künyesinin kullanılmasını yasaklamıştır. (Buhârî, Edep, 106)

Buradan da anlaşılıyor ki künye ve lakaplar, isimleri benzer olanları birbirinden ayırt etmek içindir. Bir kişinin hem isminin Muhammed hem de künyesinin Ebü'l-Kasım olması, o kişinin Hz. Peygamber ile karıştırılması sonucunu doğurabileceğinden, bu konuda yasak getirilmiştir.

Nisbe ise bir şeyin bir yere, bir aile, kabile veya topluluğa, bir din yahut mezhebe, bir meslek ya da sanata, bir sığata vb. bağlanması, onunla ilişkilendirilmesi demektir. (Avcı, 2007, s. 142) Nisbe, “el-Bağdâdî” gibi kişinin doğduğu veya yaşadığı bir yeri; “el-bezzâz” gibi meslek ve sanatını, “el-Hazrecî” gibi mensup olduğu kabileyi, “et-Türkî” gibi milliyetini, “eş-Şafîî” gibi mezhebini ifade edebilir. Nisbe, bir kişinin tanınmasında bazen isim, künye ve lakabın önüne geçebilir. Buhârî, Tirmizî, Nesaî gibi önemli muhaddislerin isimlerinden daha çok mezkûr nisbeleriyle tanınması bu duruma verilecek örneklerden bazılarıdır.

2. LAKAP VE ÖNEMİ

2.1. Lakabın Tanımı

Lakap da bir kişiyi niteleyen önemli öğelerden olup hem Arap toplumunda hem de diğer milletlerde kullanılmaktadır. Arapça orjinli bir kelime olan lakap, “Bir kimseye kendi asıl adından başka takılan ad” (Develioğlu, 1995, s. 541) şeklinde tanımlanmıştır. Cürcânî'ye göre lakap, bir insanın, isminin dışında, medh ya da zemmi hâvî bir lafızla nitelendirilmesini sağlayan kelimedir. (Cürcânî, trs., s. 162) İsim vermede bir anlamın varlığı her zaman gözetilmese de lakap takmada bir anlam ve ta'rif amacı daha baskındır. (Münâvî, 1990, s. 624) Araplara göre lakaplar, kişiyi tarif eden isim, künye, neseb vb. ünvanlara göre daha niteleyicidir. (Uylaş, 2015, s. 12)

Lakabın çoğulu olan elkâb kavramı tarih ilminde ise, İslâm devletlerinde çeşitli görevlilere ve dinî zümre mensuplarına verilen unvan veya sıfatları niteleyen özel bir anlam kazanmıştır. (Kütükoğlu, 1995, s. 51) Osmanlı İmparatorluğu'nda resmî belgenin muhatabının sıfatlarının sayıldığı, mevkiinin belirtildiği, bazan da isminin yazıldığı rükne elkâb adı verilirdi. (Kütükoğlu, 1995, s. 51) Osmanlı devlet yetkililerinin elkâblarına dair *el-Elkâbü ve 'l-vezâifü'l-Osmaniyye* adlı eser, bu mevzuda kıymetli bilgileri ihtiva etmektedir. (Berekât, 2007)

2.2 İslâm Kültüründe Lakap

Kur'ân'da insanlara hoşlanmayacağı lakapların verilmesi yasaklanmıştır. (Hucurât, 49/11) Çünkü İslâm öncesi toplumda lakaplar genellikle olumsuz manalar taşıyordu. Nitekim lakap kelimesi, sözlük anlamı olarak “nebz” kelimesi ile açıklanmaktadır ki bu da bir kişiyi hoşlanmadığı bir lakabın verilmesi anlamına gelmektedir (Zemahşerî, 1407, 4/369).

Ancak bir kişinin tanınması amacıyla ma'rûf bir özelliğine atıfta bulunmak, aynı isimli birden fazla kişiyi birbirinden tefrik etmek, öne çıkan bir hususiyeti ile methetmek gibi amaçlarla verilen lakaplar, bu yasağın kapsamı dışında tutulmuştur. Fiziksel bir kusura atfen verilen lakaplar dahi, eğer kişi bundan rahatsız değilse ve tanıtma amaçlı olarak kullanılıyorsa câiz görülmüştür. (Süyûtî, 2019, 2/1018)

Kur'ân'da bazı lakapların kullanıldığı görülmektedir. Hz. Yunus (a.s) için “balık sahibi” anlamına gelen “Zünnûn”; Hz. İsa (a.s) için “kutsanan, yağlanan” anlamlarına gelen “Mesîh”, Hz. Yakup (a.s) için “Allah'ın kulu” anlamına gelen (İbn Kesîr, 2000, 1/374) “İsrâîl” lakapları bunlara örnek gösterilebilir. Kur'ân'daki âyetlerden mülhem olarak kullanılan ve sırasıyla “müminlerin anneleri”, “şehirlerin annesi” ve “kitapların anası” anlamlarına gelen “ümmehâtü'l-mü'minîn” (Ahzap, 33/6), “ümmü'l-kurâ” (En'âm, 6/92) ve “ümmü'l-kitâb” (Ra'd, 13/39, Zuhuruf; 43/4) kavramları ile Zülkarneyn (Kehf, 18/83) ve Zülkifl (Sâd, 38/48) kelimeleri de lakaptır. Firavun, Mısır krallarına (Zebîdî, trs., s. 8131); Hâmân ise Aman dininin râhiplerine verilen bir lakap olarak bilinmektedir. (Kuzgun, 1997, s. 437) Kanaatimizce, Kur'ân'da Hz. Peygamber'in hicreti esnasında mağara arkadaşı olan Hz. Ebûbekir için kullanılan ve “ikinin ikincisi” anlamına gelen “sâniye'sneyn” (Tevbe, 9/40) kelimesi de bir lakap olarak kabul edilebilir.

Cahiliyye döneminde kendisini “güvenilir kişi” anlamında “el-Emîn” lakabı verilen Hz. Peygamber'in, bazı sahâbîlere bizzat lakap verdiği kaynaklarda mevcuttur. Hz. Ali'ye “Ebû Türâb”, (Buhârî, Edeb, 113), hizmetlisi Mihrân'a “Sefîne”; Talha b. Ubeydullah'a “el-Hayr”, “el-Feyyâz” ve “el-Cûd”, Enes b. Mâlik'e “zü'l-üzüneyn” (İbnü'l-Esîr, 1989, 2/259; 2/468; 2/18), Halid b. Velid'e, “Seyfullah” (İbn Sa'd, 1990, 7/277) lakaplarını vermesi bu örneklerdendir. Hz. Peygamber'in olumsuz anlam taşıyan lakap verdiği de olmuştur. Sahabîden olup Hz. Ebûbekir döneminde irtidat eden, yalancı peygamber Tuleyhâ'ya biat eden, sonrasında tekrar İslâm'a dönen Huzeyfe (Uyeyne) b. Huzeyf'e “kendisine tâbî olunan ahmak” anlamına gelen “el-Ahmagu'l-muta” lakabı bizzat Hz. Peygamber tarafından verilmiştir. Çünkü hareket ve kararlarında muvazene olmayan bu kişi, 10.000 kişilik silahlı bir topluluğun liderliğini yapıyordu. (Seyyid, 1990, s. 20) Bu şekilde Rasûlullah, insanların ona karşı dikkatli olmalarını sağlamak istemiş olmalıdır. Bu uygulamalara istinaden İslâm kültüründe güzel mana taşıyan ve kişinin memnun olacağı hatta anlamı güzel olmasa da sahibinin rıza gösterdiği lakapların takılması, güzel bir âdet ve sünnet olarak algılanmıştır. (Aksu, 2001, s. 229)

Lakap verme geleneği, Hz. Peygamber sonrasında da devam etmiştir. İslâm tarihinde ilk defa Hz. Ömer'e “emîru'l-mü'minîn” şeklinde hitap edilmek suretiyle devlet büyüklerine lakap verilmesi geleneği başlamış; Emevîler ve Abbâsiler döneminde “mehdî, reşîd, hâdî, mu'tasim-billâh, mütevekkil-alellah” gibi elkâbın istimâliyle bu süreç devam etmiştir. Selçuklu sultanı Alparslan'a “Ebü'l-Feth”, Sultan Sencer'e “Muizzü'd-dünya ve'd-din” ile “Ebul-Hâris” gibi lakaplar verilmişti. Hatta basılan sikkelere dahi sultanların lakâbı nakşedilmişti. (Merçil, 2008, s. 499-501) Anadolu Selçuklu, Osmanlı, Memlûklü ve diğer İslâm Devletleri döneminde de lakap konusu önemini muhafaza etmiştir.

İlk dönemlerden yirminci yüzyıla kadar İslâm devletlerinde sultanlara verilen isim, unvan ve lakaplarla ilgili Kuteybe eş-Şihâbî tarafından yapılan kapsamlı bir çalışma bu alanda zikredilmeye değerdir (eş-Şihâbî, 1995). Kişiyi niteleyen isim, künye ve nisbeler gibi lakaplar da, her toplumun örfüne göre değişen mana ve şekillerle varlığını günümüze kadar devam ettirmektedir.

2.3 Lakabın Verilme Nedenleri ve Ehemmiyeti

İnsanların lakaplandırılması, ekseriyetle doğal bir süreç içerisinde vukû bulmaktadır. Birçok kültürde devlet başkanlarına lakap vermek ise zorunlu bir uygulamadır. Bu gibi durumlar istisna tutulacak olursa lakapların takılma zamanı, şekli, nedenleri muayyen kurallara bağlanmamıştır. Hatta tüm insanların bir lakaba sahip olma zorunluluğu da yoktur. Ancak lakapların farklı kültürlerde benzer doğuş sebepleri vardır. “... Lakapların doğuş nedenleri arasında meslek, çalışkanlık, tembellik, yerleşim merkezi, etnik köken, kıskanma duygusu, gıpta duygusu, fiziksel özellikler, çevreye karşı tutum, ailesi ile ilgili geçmişten gelen rivâyet gibi özellikler yer almaktadır.” (Güllüdağ ve Baş, 2019, s. 91) Kişinin etnik kökeni, dini, soyu, yaşam biçimi, maddî durumu, yetenek ve becerileri, mizacı, olumlu ve olumsuz hareket ve alışkanlıkları, fizikî üstünlükleri ve kusurları, meşhur bir kişiye benzemesi veya hayranlık duyması, çok kullandığı söz ve nesnelere, zevkleri ve nefret ettiği şeyler, mesleği, sanatı ve daha birçok husus (Parlak Kalkan, 2020, s. 199-207), lakapların verilme nedenleri olarak sıralanabilir.

İbn Manzûr’a göre lakap, kişiyi meth etme veya yerme niyetiyle isme ilaveten kullanılan bir sıfattır. (İbn Manzûr, trs., I/743) Aydınlı, “... onda bulunan bir hususiyeti belirtmek” hususunu da üçüncü amaç olarak lakabın tarifinde zikretmiştir. (Aydınli, 2011, s. 160) Lakap vermenin çeşitli gayeleri ve ehemmiyeti vardır. Kişiyi yerme amacı olmaksızın başkalarından tefrik etmek amacıyla bir fizikî kusuruna atfen lakap verilebilmiştir: el-A’sam (sağır), el-a’ver (kör), el-ahvas (gözleri kısık), el-ahnef (çarpık bacaklı), hebenneka (boyu kısa), zibrikan (hafif sakallı), a’rec (topal), ahvel (şaşı), eclâ (dişlek) vb. Fizikî kusur dışında başka nedenlere atfen de farklı lakaplar verilmiştir. Böylelikle toplum içinde aynı isme ya da künyeye sahip olan kişilerin karıştırılmasının önüne geçilmiştir. Ancak lakap bilgisine sahip olunmazsa bazen lakabın kendisi bir karışıklığın öznesi haline gelebilir. Örneğin, hadis râvîlerinden Abdullah b. Ebû Salih ile Abbâd b. Ebû Salih isimlerini iki farklı kişi olarak kabul edenler olmuştur. Fakat Abbâd muhaddislere göre Abdullah’ın kardeşi değil, lakabıdır. (Süyûtî, 2019, II/1336) Dolayısıyla bu iki isim aslında aynı kişiye aittir.

Bazen lakap, kişinin kendi özelliklerinden değil de babası, annesi veya dedelerine nisbeten verilmiştir. Yani kişi, ailesinden birine ait lakabı tevârüs etmiştir. Örneğin, hadis râvîlerinden olan İbrahim b. Ebî Yahyâ, babasının lakabı olan “Ebû Hayye” ile telkîb edilmiştir. (Hatîb, 1997, I/253-254) Meşhur tarihçi ve hadisçi İbnü’l-Esîr’e de bu lakap, “el-Esîr” olarak bilinen babasından miras kalmıştır. (Özpinar, 2019, s. 10) Zübeyr b. Safiyye, Ammâr b. Sümeyye gibi bazı sahâbeler de annelerine nisbetle çağrılmıştır. (Zehebî, 1985, IX/108) Meşhur hadis hafızı, müfessir ve fakih Ebû Bişr İsmâîl b. İbrâhîm el-Basrî (ö. 193/809), İbn Uleyye lakabı ile bilinmiştir ki annesinin ismi Uleyye’dir. Ancak kendisi bu şekilde çağrılmaktan razı olmadığını beyan etmiştir. (Süyûtî, 2019, II/1018) Burada da lakap, ailenin bir nevi mirasını devam ettirme, temsil etme işlevi görmektedir.

Lakap, bir statünün işareti olarak da istimâl edilmiştir. Geleneksel toplum yapısında herkesin sosyal statüsüne uygun kılık kıyafet gibi şeklî unsurlar va'z edilmiştir. Lakap da sosyal statüyü gösteren bir sembol olarak kullanılmıştır. Nizamül-mülk, Gıyâsüddeve, Şemsülmille ve Kıvâmüddîn vb. birçok elkâbı olan kudretli Selçuklu başveziri Ebû Alî Hasen b. Alî b. İshâk et-Tûsî (ö. 485/1092), meşhur eseri *Siyasetnâme*'de, kişinin makam ve mevkisine göre lakaplandırılması gerektiğine, ilim ehline verilen lakaplarla diğerleri için kullanılanların farklı olmasının zarûriyetine değinmiş; ve gereksiz ve fazla lakap vermenin kişinin saygınlığına halel getireceğini söylemiştir. (Nizâmülmülk, 2009, s. 216) Bu sözden de anlaşılacağı üzere, lakap sadece aynı isimli kişileri birbirinde ayırt etmek için değil toplumdaki farklı sınıfların birbirinden temyiz edilmesi için de kullanılmıştır. Devlet büyüklerine, ilmiyye sınıfına, sanat ve meslek erbabına, tüccâra, ve âvâma verilen lakaplarda farklılaşmaya gidilerek, toplumsal statüde herkesin, konumuna layık bir şekilde tavsifi hedeflenmiş olmalıdır. Farklı sosyal statüdeki sınıfların kıyafet, sarık rengi gibi alâmet-i fârikaları olduğu gibi lakapların da buna göre tefâvüt etmesi amaçlanmıştır. Özellikle devlet büyüklerine verilen lakaplarda büyük oranda bu hedefe ulaşılsa da diğer sınıflarda bunun tam olarak uygulandığı söylenemez.

3. HADİS İLMİNDE LAKAP BİLGİSİ

3.1 Hadis İlmi Açısından Lakap Bilgisi (Ma'rifetü Lakab/Elkâb) ve Önemi

Hicrî ikinci asırdan itibaren râvî sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. Buna paralel olarak aynı isme sahip râvîlerin birbirinden tefrikinde lakap ve künye bilgisi ehemmiyet kesbetmiştir. Bir muhaddisin râvîlerin elkâbına muttali olmaması, onları karıştırmamasına, dolayısıyla isnad hakkında sağlıklı bir hükme varamamasına neden olacağından, ilk dönem muhaddisleri bu konunun önemine işaret etmişlerdir. Aslında ruvâtın lakaplarını bilmek, ricâl ilminin bir konusu olup isnad tenkidinin de alt unsurlarından biri olarak kabul edilmelidir.

Lakap bilgisi (ma'rifetü elkâb) kavramı, hangi râvîlere hangi lakabın verildiğini, aynı lakabın hangi râvîlerde ortak olduğunu, lakapların verilmiş nedenlerini, sadece lakabı ile bilinen ruvâtın kimler olduğunu, elkâb edebiyatını oluşturan eserleri ve onlardan istifade etme metodlarını bilmeyi de kapsayan geniş bir kavramdır.

Hadis ilminde râvîlerin lakaplarının verilmiş nedenini bilmek önem arz etmektedir. Çünkü bu bilgiye sahip olunmadan salt lakabın manası üzerinden yapılan değerlendirmeler, kişi veya râvî hakkında yanlış yorumlara yol açabilir. Örneğin “sapıtan, hidayetden sapan” anlamına gelen “dâll” lakabı Muaviye b. Abdilkerim adlı râvî için kullanılmıştır. Halbuki kendisi güvenilir bir kişi olup Mekke'ye giderken yolunu şaşırıldığı için bu şekilde telkîb edilmiştir. Yine Abdullah b. Muhammed'in “zayıf” anlamına gelen “ed-Daîf” lakabı, bir cerh tâbiri anlamında değil, vücutça zayıf olmasından dolayı kendisine takılmıştır. Kuvvetli anlamına gelen “el-Kavî” lakabının Hasan b. Yezîd b. Ferrûh'a verilmesinin nedeni ise, rivâyet hususundaki sağlamlığından değil gece boyunca ibadet yapabilecek kuvvete sahip olmasıdır. (Sehâvî, 1403, III/229)

Yine Müslim b. Hâlid el-Kureşî'nin (ö. 179/795) lakabı ez-Zencî'dir. Fakat, lakabın kelime manasının aksine mezkûr âlim zenci değil kırmızıya meyilli beyaz tenlidir.

Bu lakabın kendisine verilmiş hikayesi ise şöyledir: Bir gün câriyesi Müslim b. Hâlid'e, hurmayı çok sevdiğinden dolayı "Senin zenciliğin (zencî lakabın), (ten renginde değil) ancak çok hurma yemendedir" yani siyah olan hurmayı çok yemenden dolayı, ten rengin beyaz olmasına rağmen neredeyse zenci olacaksın dedi ve bu olaydan sonra mezkûr lakap Müslim için kullanılmaya başlandı. (Hatîb, trs./B, 2/73)

3.2 Hadis Usûlü Kitaplarında Lakap Bilgisi

Hicrî ikinci asırdan itibaren önem kazanmaya başlayan lakap bilgisinin, hadis usûlü kitaplarına nasıl yansıdığını tespit etmek önem arz etmektedir. Çünkü her ilim dalının ıstılahları, üzerinde büyük oranda ittifak edilen kavramları vardır. Hadis ilminin ıstılahlarının oluşumu ve gelişimi de hadis usûlü eserlerinden takip edilebilmektedir. "Ma'rifetü elkâb" kavramının usûl-i hadis eserlerinde ele alınmış biçiminin kronolojik tespiti, kavramın gelişim sürecine de ışık tutacaktır.

İlk müstakil hadis usulü eseri olarak kabul edilen *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da lakap bilgisi ile ilgili müstakil bir bölüm veya "ma'rifetü lakap" şeklinde bir kullanıma rastlanılmamıştır. Kitapta ilk defa lakaptan bahsedilen kısım, "Rivâyet ile dirâyeti cem edenlerin fazileti" bâbıdır. Ancak burada sadece bazı râvîlerin lakaplarından ve bunların verilmiş sebeplerinden bahsedilmiştir. (Râmeürmûzî, 1404, s. 263-266) Daha sonra isminin dışında bir lakabı veya sıfatı ile bilinen râvîlerden bazı örnekler verilmiştir. Mesela Ebû Abdullah el-Eğarr'ın asıl isminin "Selman" olduğunu, "el-Eğerr"ın lakap olduğunu belirtmiştir. Yine sahabeden el-Cârûdü'l-Abdî'nin asıl isminin Bişr b. Amr; Rasûlullah'ın (s.a.v) kölelerinden Şükrân ve Sefîne'nin adlarının ise sırasıyla Belc ve Salih olduğunu ifade etmiştir. (Râmeürmûzî, 1404, s. 270-271) Râmeürmûzî, babalarının lakabı ile kendi isimleri beraber zikredilen râvîlerden bazı örnekler vermiştir. Seleme b. el-Ekva'ın ve Seleme b. Muhabbik'ın babalarının sırasıyla asıl isimlerinin Sinan ve Sahr olduğunu zikretmiştir. (Râmeürmûzî, 1404, s. 273) İlk hadis usulü eserinde lakap bilgisi konusunun müstakil bir başlık altında incelenmediği, ancak râvîlerin tanıtılması ile ilgili mevzular içerisinde bazı lakaplara ve anlamlarına yer verildiği görülmüştür.

Hadis usulü eserleri içerisinde "ma'rifetü elkâb" yani lakap bilgisinin müstakil bir başlık altında incelendiği ilk kitap el-Hâkim Nisâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *Ma'rifetü usûli'l-hadis*'idir. Hadis ilimlerine dair kırk beşinci nev'in başlığı "Ma'rifetü elkâbi'l-muhaddisîn" yani muhaddislerin lakaplarına dair bilgidir. (Hâkim, 1977, s. 289) Hâkim, lakap bilgisinin önemli olduğunu, çünkü birçok muhaddisin ancak elkâbı ile ma'rûf olduğunu ifade ettikten sonra bu konuya dair birkaç örnek vermiştir. İslâm'da ilk lakabın Hz. Ebûbekr için kullanılan "atîk" olduğunu; bu lakabın verilmiş nedenine dair görüşlerle beraber zikretmiştir. Daha sonra Hz. Ali'nin "Ebû Türâb" lakabından ve bununla telkîb edilmesinin hikmetinden bahsetmiştir. Hâkim'in Hz. Ömer ile Hz. Osman'ın lakaplarından bahsetmemesi ise dikkat çekmektedir. Sahâbînin tabîinin ve tebe-i tabîinin de birçoğunun lakabı ile meşhur olduğunu ifade ettikten sonra bazı örnekler vermiştir.

Örneğin Yezîd b. Mutarrıf'a sakallarının, içinde bir akrebin gizleneceği kadar büyük oldukları için er-Rişk (büyük sakallı) lakabı verilmiştir. (Hâkim, 1977, s. 289) “Lakap bilgisi” kavramının zikredildiği ilk müstakil hadis usulü kitabı *Ma'rifetü usûli'l-hadis* olup, bu konu ile ilgili ilk defa başlık açılan hadis usulü eseri niteliğini de taşımaktadır.

Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) eseri olan *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*'de ise, beklenenin aksine lakap bilgisi ile ilgili müstakil bir bölüm olmadığı gibi bu konuda hemen hemen bilgi de yoktur. Sadece birkaç râvînin lakabı zikredilmiştir. (Hatîb, trs/A, s. 366) Hatîb, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* adlı eserinde, “Ashâbü'l-elkâb...” şeklinde bir başlık açmış ve bazı râvîlerin lakaplarının verilmiş nedenlerini zikretmiştir. (Hatîb, trs./B, 1/163, 166, 294, 295; 2/73-77) *el-Kifâye*'de böyle bir bâb başlığı açmaması ise dikkat çekmektedir. Müteahhirûn döneminin ilk hadis usulü eserleri olarak kabul edilen *el-İlma' ve Mâ lâ yese'u'l-muhaddise cehlüh*'da da lakap bilgisi ile ilgili müstakil bir bölüm bulunmadığı gibi bu konuda malûmât da verilmemiştir.

İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), yazmış olduğu *Ulûmu'l-Hadis (Mukaddime)* eseriyle kendinden öncekilerin usûl bilgilerini topladığı gibi, halefleri için de yol gösterici olmuş; onları etkilemiştir. Seleflerinin yazmış oldukları hadis usulü eserlerine göre çok daha sistematik bir kitap te'lif etmiştir. Lakap bilgisi de bu kitapta hak ettiği yeri bulmuştur denilebilir. Müstakil bir bölümde bu konuyu ele alan İbnü's-Salâh, eserin farklı yerlerinde de lakaplarla ilgili malûmât vermiştir. “Ma'rifetü elkâbi'l-muhaddisîn ve men yüzkere me'ahüm” başlığı ile hadis ilimlerine ait 52. nev'de konuyu müstakil olarak ele alan İbnü's-Salâh, lakap bilgisinin râvîleri birbirine karıştırılmaması için elzem olduğunu belirttikten sonra bu konuda telif edilen iki eseri zikretmiştir. Usûl kitapları içerisinde ilk defa lakabı kullanımı caiz olan ve olmayan şeklinde ikiye ayıran İbnü's-Salâh olmuştur. Buna göre kişi kendisine takılan lakaptan memnunsu bu durumda lakap takma caiz olur; aksi durumda caiz olmaz. Daha sonra kendilerine kötü anlama gelen lakaplar takılan üç kişinin aslında bu lakapların manasından uzak, mümtaz kişiler olduğunu açıklayarak bazen lakapların ilk manasıyla kendisine lakap verilen kişiler hakkında yorum yapmanın yanlışlığından bahsetmiştir. Hadis râvîleri arasında kullanılan bazı lakapların kimler için kullanıldığı, hangi sebeplerle verildiği, hangi anlamlara geldiğini de kısaca anlatmıştır. Son olarak bazı lakapların ortaya çıkışının aslında kişinin doğumuyla beraber kendisine verilen isimlerin, erken yaşlarda insanlar tarafından tahrif edilmesinden ya da değiştirilmesinden kaynaklandığını iddia etmiştir. Mesela Ali ismi için “Allân”, Vehb ismi için “Vehbân” demeleri gibi. (İbnü's-Salâh, 1986, s. 338-344) Zamanla bu kullanım lakaba dönüşmektedir. Aslında bu durum sadece Arapça'da söz konusu değildir. Türkçe'de de kısaltma niyetiyle Mustafa'ya “Mıstık”, Süleyman'a “Sülo”, İbrahim'e “İbo” denilmekte; fakat daha sonra bu kullanımlar lakaba dönüşmektedir.

İbn Hacer'in (ö. 852/1448) te'lif ettiği *Nühbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*'de, lakap bilgisi için müstakil bir bölüm ayrılmamıştır. Bazen râvîlerin vatanlarını ifade eden nisbelerin zamanla lakaba dönüşebileceğini ifade ettikten sonra bu konuya Halid b. Muhammed el-Katvânî'yi örnek vermiştir. el-Katvânî aslında bir nisbeyken, zamanla lakap olarak kabul edilmiştir (İbn Hacer, 1997, IV/726).

Nüzhetü'n-nazar'da ise "el-Elkâb" şeklinde bir başlık bulunsa da mücerret künyeler, bir kusur veya meslek nedeniyle takılan lakapların, bilinmesi gereken konulardan olduğuna dair tek bir cümle ile iktifa edilmiştir. (İbn Hacer, 2000, I/145)

Süyûtî (ö. 911/1505) selefi olan Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Takrîb*'i üzerine yapmış olduğu *Tedribü'r-râvî* adlı şerhte, lakap bilgisi için müstakil bir bölüm ayırmıştır. Bunun dışında kitabın farklı yerlerinde lakaplarla ilgili bilgiler vermiştir. Mesela bir yerde farklı isim ve lakaplarla bilinen râvilerin bilgilerine dair Abdülganî b. Said'in *Îzâhü'l-müşkil* kitabını faydalı gördüğünü ifade etmiştir. (Süyûtî, 2019, II/1296) Nevevî'nin icmâlen geçtiği yerlerde örnekler vererek konuyu tavzih etmiştir.

Müfredât yani isim, künye ve lakap bakımından tek kalan sahâbe ve râvilerin hallerini beyan eden ve hadis ilimlerinin kırk dokuzuncu nev'i olarak Nevevî tarafından tahsis edilen kısımda, mevzu üç alt başlıkta incelenmiştir: İsim, künye ve lakaplar hususunda tek kalanlar. Nevevî tek kalan isimler kısmında esâmîyi zikretmekle yetinmişken; Süyûtî her biri hakkında tafsîli bir açıklama yapmış; hatta bu isimler hakkında hataya düşen muhaddislerden örnekler de vermiştir. Bu bâbın üçüncü alt başlığı lakaplardır (konusunda tek kalanlar). Bu bölümde Rasulullah'nın (s.a.v) azatlı kölesi olan ve gemi anlamındaki "Sefîne" lakabıyla bilinen Mihran, "Mindel ya da Mendel" lakabıyla bilinen Amr b. Ali el-Anzî (ö. 168/784), keskin görüşlü bir kuş ismi olan "Sahnûn/Suhnûn" lakabıyla ma'rûf Abdüsselâm b. Saîd et-Tenûhî el-Kayrevânî (ö. 240/854), çamura bulanmış manasında olan "Mutayyen" lakabıyla bilinen Muhammed b. Abdillâh b. Süleymân el-Hadramî (ö. 297/909-10) ve misk tanesi veya misk kabı anlamına gelen Müşkedâne lakabıyla meşhur Abdullah b. Ömer b. Muhammed b. Ebân el-Kureşî el-Ümevî zikredilmiştir. (Süyûtî, 2019, II/1312-1314) İsim ve künyeler bölümünde de, künye kalıbıyla kendisine lakap verilenlerden bahsedilmiştir. Nevevî'nin ismini vermekle yetindiği künye formundaki lakapların bazılarının kime verildiğini ve neden verildiğini Süyûtî açıklamıştır. Ebû Türâb, Ebü'z-zinâd, Ebü'r-ricâl, Ebû Tümeyle, Ebü'l-âzân, Ebü'ş-şeyh ve Ebû Hâzim el-Abdüvî bu başlık altında zikredilen lakaplardır. Süyûtî, "Ebû Türâb" lakabının Hz. Ali'ye, toprak üzerinde uyuduğu için, "Ebü'r-ricâl"ın ise Muhammed b. Abdurrahman'a, 10 erkek çocuk sahibi olduğu için, "Ebü'l-âzân" lakabının ise Hâfız Ömer b. İbrahim Ebû Bekir'e kulakları çok büyük olduğu için verildiğini nakletmiştir. (Süyûtî, 2019, II/1322)

Nevevî lakap konusuna tahsis ettiği bâba "el-Elkâb" ismini verirken, Süyûtî "el- ma'rifetü elkâbi'l-muhaddisîn ve men yüzkere me'ahüm kemâ zekerehû İbn Salâh" yani "Muhaddislerin ve onlarla birlikte zikredilenlerin elkâb bilgisi" şeklinde bir şerhte bulunarak İbnü's-Salâh'a atfen "ma'rifetü elkâbi'l-muhaddisîn" kavramını teyid etmiştir.

Nevevî, elkâb konusunda telif edilen eserlerden hiç bahsetmezken Süyûtî, İbnü's-Salâh'ın da zikrettiği Ebûbekr Ahmed b. Abdurrahman eş-Şirâzî'nin (ö. 411/1020) ve Ebü'l-Fadl İbnü'l-Felekî'nin (ö. 427/1036) eserlerine ilaveten Ebü'l-Velîd ed-Debbâğ (ö. 546/1151) ve Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) kitaplarını da bu bâbda zikrettikten sonra bu alanda son olarak telif edilen İbn Hacer'in (*Nüzhetü'l-elbâb fi'l-elkâb*) kitabının ise en güzel ve kapsamlısı olduğunu savunmuştur.

Süyûtî, hem İbnü's-Salâh hem de Nevevî'nin, kişinin memnun olmadığı lakap ile telkîb edilmesinin câiz olmadığı yönündeki görüşlerine da itiraz etmiştir. Ona göre, kişinin hoşuna gitmese de, eğer lakabın verilmiş nedeni onu başkalarından tefrik ise bu durum câiz görülmelidir. (Süyûtî, 2019, II/1336)² Süyûtî, bu bâbın geri kalanında, İbnü's-Salâh'ın ve Nevevî'nin lakap konusunda vermiş oldukları malûmâtı örneklerle zenginleştirmiştir.

Nevevî'nin *Ulûmi'l-hadîs*'i ihtisar etmesinden sonra İbn Kesîr de benzer bir çalışma yapmıştır. *İhtisâru ulûmi'l-hadîs* olarak bilinen bu çalışmada, İbnü's-Salâh'ın kullandığı “Ma’rifetü elkâbi'l-muhaddîsîn” yerine “Ma’rifetü'l-elkâb” başlığı tercih edilmiştir. Bu müstakil bâbda, *Ulûmu'l-hadîs*'teki bilgiler tekrarlanmıştır. Sadece müellifin İbnü's-Salâh'tan farklı düşündüğü bir nokta dikkat çekmektedir. Süyûtî'den önce İbn Kesîr (ö. 774/1373) de eserinde kötuleme, küçük düşürme niyeti olmaksızın temyiz ve tanıtma niyetiyle kerih görülen lakapların kullanılabileceğini savunmuştur. (İbn Kesîr, trs., s. 153, 200) “Emîrû'l-ümerâ” lakabının Şam'da ilk defa Ebû Ubeyde b. Cerrah için kullanıldığı bilgisine de eserde yer verilmiştir. (İbn Kesîr, trs., s. 233) İbn Kesîr'in bahsettiği bir husus da önem arz etmektedir. İki künye ile meşhur olanların birçoğunun künyelerinden birinin aslında lakap niteliğinde olduğunu savunan İbn Kesîr birkaç örnekle bu tezini savunmuştur. Ebü'l-Hasan Hz. Ali'nin künyesi olmakla beraber Ebü't-Türâb lakabıdır. Ebû Abdurrahman künyesiyle ma'rûf Abdullah b. Zekvân için kullanılan Ebü'z-Zinâd yine aynı şekilde künye formunda lakaptır (İbn Kesîr, trs., s. 153, 216).

Irakî (ö. 806/1404), gayet kısa ve özlü olarak te'lif ettiği *Elfiyye fi ulûm'l-hadîs*'inde “el-Elkâb” başlığı altında lakapla ilgili çok kısa bazı bilgiler vermekle yetinmiştir. Kişinin kerih gördüğü bir lakapla telkîb edilmesinin ancak bazı sebeplerle caiz olabileceğini iddia etmiştir. Muhammed b. Ca'fer'e verilen ve “kavgacı, gürültücü” anlamına gelen “Gunder” ile Salih b. Muhammed el-Bağdâdî'ye verilen “cezere” lakaplarının buna örnek olduğunu da ilave etmiştir. (Irakî, trs., s. 72) Fakat kanaatimizce lakabın manasının kerihliği ile telkîb edilen kişinin takılan lakabı kerih görmesi farklı şeylerdir. Yukarıda belirtilen iki kişinin mezkûr lakaplarından memnun olmadıklarına dair bir bilgi yoktur. Dolayısıyla Irakî'nin bu hükmünün her zaman doğru olmadığı söylenebilir.

Sehâvî (ö. 902/1497) Irakî'nin eserini şerh ettiği *Fethü'l-Muğîs*'te muhaddislere verilen bazı ilmî lakapları yer yer zikretmiştir: Şu'be b. Haccâc için “emîrû'l-müminîn fi'l-hadîs”, el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ' el-Beğavî (ö. 516/1122) için “Muhyi's-sünne”, Hâce Abdullah el-Herevî (ö. 481/1089) için “Şeyhülislâm”, İbn Mende (ö. 395/1005) için “Hafız” lakapları gibi... (Sehâvî, 1403, I/188,81; III/34) Bazı lakapların verilmiş nedenine de yer verilmiştir. (Sehâvî, 1403, II/7) Kişinin razı olmadığı bir lakapla telkîb edilmesi konusunu çok tafsilatlı bir şekilde ilk defa ele alan hadis usulü eseri de *Fethü'l-muğîs*'tir.

² Eserin ilk nüshasında böyle olsa da sonraki nüshalarda, Süyûtî'nin kişinin razı olduğu lakapla telkîb edilmesinin caiz olduğu hükmüne vardığına dair bir ziyade vardır. (Süyûtî, 2019, II/1336) Böyle de olsa, bu ziyadenin, gıybet niyetiyle olmaksızın tanıtma amacıyla bir kişinin razı olmadığı lakapla telkîb edilmesinin cevazına yönelik önceki düşüncesini tam olarak nakz etmediği kanaatindeyiz.

Sehâvî bu konudaki farklı görüşleri ve delilleri ortaya koymuş ve âyet ve hadislerdeki yasağın açık olduğunu, kişilere rıza göstermedikleri lakapların verilemeyeceğini ifade etmiştir. Kendisine annesine nisbeten verilen “İbn Uleyye” lakabından razı olmadığını açıkça ifade eden Abdullah b. Uleyye’den hadis rivâyet ederken mezkûr lakabı kullanan Yahya b. Maîn’i, Ahmed b. Hanbel’in uyardığını nakleden Sehâvî, telkîb edilen kişinin rızası olmadığını bile bile lakap kullanmanın asla caiz olmayacağını savunmuştur. Ancak bir kişiyi bir toplumda başka türlü tanıtmaya imkânı yoksa ancak fizikî bir kusur veya kötü bir anlam taşıyan lakapla biliniyorsa, bu durumda istisnai olarak mezkûr lakap kullanılabilir. Ayrıca kişi razı olsa dahi, şer’i sınırları geçen ve yasaklanan iltifatları hâvî lakapların verilmesini de câiz görmemiştir. (Sehâvî, 1403, II/343-344; III/230)

Sehâvî, eserinde lakap bilgisi konusunda müstakil bir bâb tahsis etmiş ve onu “el-Elkâb” şeklinde tesmiye etmiştir. İlim taliplilerinin “ma’rifetü’l-alkâb” konusundan bigâne kalamayacaklarını, isimlerle lakapların zaman zaman karıştırıldığını, bu konuda yazılan eserler içerisinde en güzelinin kendisinin de hocası olan İbn Hacer’e ait *Nüzhetü’l-elbâb* adlı kitap olduğunu, Kur’ân’da bazı peygamberlere lakaplar verildiğini; Hz. Peygamber’in de ashâbına lakap taktığını örneklerle ifade etmiştir. Hadisçilere verilen ilmî lakapları zaman zaman zikretmiştir. Örneğin Süfyân es-Sevrî tarafından Muâfâ b. İmrân el-Ezdî’ye (ö. 185/801), “alimlerin yâkutu” anlamına gelen “yâkûtetü’l-ulemâ” lakabının takıldığına eserinde yer vermiştir. (Sehâvî, 1403, s. 227-232) Seleflerinin hadis usulü eserlerine göre Sehâvî’nin “elkâb” konusunda farklı nakillere yer vermeye çalıştığı, daha fazla dirayet eksenli yorumlar yaptığı görülmektedir. Önceki eserlerde muğlak bırakılan kişinin razı olmadığı elkâb ile anılmasının hükmü konusunu delilleriyle ve örnekleriyle ele alarak vüzûha kavuşturmuştur.

Son dönem hadis usulü müelliflerinden Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed el-Kâsımî’nin (ö. 1332/1914) *Kavâidü’t-tahdis*’inde ise bu konu, bir bâb başlığı yapılmış fakat Nevevî’nin meselenin cevazına yönelik görüşüne yer vermekle iktifa edilmiştir. (Kasımî, trs., s. 199) Bunun dışında eserde lakap konusunda müstakil bir bölüm bulunmadığı gibi, diğer bölümlerde de ele alınmamıştır. Tâhir b. Sâlih el-Cezâirî (ö. 1338/1920), *Tevcîhü’n-nazar ilâ usûli’l-eser* adlı kitabında, “ma’rifetü elkâbi’l-muhaddisîn” konusunda bir bâb tahsis etse de fazla ayrıntıya girmemiştir. Süfyân es-Sevrî’nin Müslim b. İmrân el-Kûfi’den rivâyette bulunacağı zaman ismini zikredip, lakabı olan ve “iki karınlı, göbekli” anlamına gelen “el-Budeyn” kelimesini söylemeden sadece iki elini bir araya getirerek işaret diliyle anlatmasına dair rivâyete yer veren (Cezâirî, 1995, I/459) el-Cezâirî, kişinin kerih gördüğü lakapla anılmasının hükmü ile ilgili tartışmada kendi kanaatini açıkça belirtmese de tarafını belli etmiş gibidir. Çünkü es-Sevrî şişman anlamını ifade eden bu lakabı kullanmamış, ama diğer Müslim isimli râvilerle karıştırılmaması için işaret dilini kullanmıştır. Cezâirî de bu olayı naklederek, mezkûr konuda dikkatli olunması gerektiğini ihsas ettirmiş olmalıdır. Mahmûd Tahhân en-Nuaymî, *Teyşîru mustalahi’l-hadîs* adlı eserinde “ma’rifetü elkâb” başlığı altında önceki usûl kitaplarında yer alan bilgileri ihtisâr etmiştir. (Tahhân, 2017, s. 559-563) Şeref el-Kudât’ın telif ettiği hadis usulü eserinde ise, lakap bölümünün alt başlıklarında muhaddislere verilen müsnid, muhaddis, hâfız, hüccet, hâkim ve emîrû’l-mü’minîn fi’l-hadîs gibi ilmî lakaplar tanımlanmıştır (el-Kudât, 2018, s. 85-86).

Hâkim'în ilk defa müstakil bir bölüm haline getirdiği, İbnü's-Salâh'ın sistematize ettiği, Nevevî'nin bazı yerlerini ihtisar ederken bazı ziyadelerde de bulunduğu "lakap bilgisi (ma'rifetü elkâb)", Süyûtî tarafından daha da zenginleştirilmiştir. Kronolojik olarak incelediğimiz hadis usulü eserlerinde lakap bilgisi konusunda zamanla daha sistematik ve ayrıntılı bilginin verildiği görülmüştür. Hadis usulü eserlerinde lakap bilgisi, ricâl bilgisinin bir alt dalı olarak algılanmış; isnad tenkidinin sıhhatli bir şekilde icrası için gerekli olan bir bilgi türü olarak kabul edilmiştir. Tedlis, müfredât, isim ve künye gibi başlıklar altında da zaman zaman lakap konusunda bazı bilgiler verilmiştir. Müttekaddimûn ve müteahhirûn dönemi hadis usul eserlerinin ekseriyetinde, hadis râvileri ve muhaddislere verilen umumî lakaplar değerlendirilmiş ancak hüccet, hâfız, emîrû'l-müminîn, müsniid gibi ilmî lakaplara yeterince yer verilmemiştir. Kişinin kerih gördüğü bir lakapla telkîbinin caiz olup olmadığı hususunda farklı görüşler vardır. Bu konuda İbnü's-Salâh ve Nevevî gıybet amacıyla olmaksızın temyiz niyetiyle takılan ve lakap verilen kişinin razı olmadığı lakapların kullanılmasının caiz olmadığını savunmuştur. Ancak Süyûtî ve İbn Kesîr, buna itiraz etmiş ve mezkûr uygulamayı caiz görmüşlerdir. Bu konuda en tafsilatlı görüşleri serdeden Sehâvî ise, ancak başka bir tarif etme imkanı olmaması durumunda bir kişiyi kerih görülen bir lakapla anmanın caiz olabileceğini ifade etmiştir. Kanaatimizce Kur'ân'da kötü lakap takılmasının men edilmesi ile ilgili ayetin Süyûtî ve İbn Kesîr'in bahsettikleri şekilde bir istisnası yoktur; dolayısıyla kişinin razı olmadığı lakabın istimâli caiz olmasa gerektir.

4. HADİS İLMİNDE ELKÂB EDEBİYATI VE NİTELİKLERİ

Lakap konusunda tarihsel süreçte birçok eser kaleme alınmıştır. Bunların ekseriyetinin şâir, edebiyatçılar, devlet rüesas ve meşhur sîmalarla ilgili olduğu söylenebilir. Bölgeler, kabileler, aileler muvacehesinde lakapları ele alan eserler de vardır. Tespitimize göre elkâb edebiyatının en eski eseri, Muhammed b. Sâib el-Kelbî'nin (ö. 149/766) *Elkâbü 'ş-şu'arâ'* sıdır. Sonrasında Ali b. Muhammed el-Medâinî'nin (ö. 225/839) *Kitabü men kâle beyten fesümmiye bih* 'i; Hasan b. Osman ez-Ziyâdî'nin (ö. 243/857) *Elkâbu 'ş-şu'arâ'* sı ve Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb'in (ö. 245/858) *Elkâbu 'ş-şu'arâ'* sı bu alanda yazılan eserlerin öncüleri olarak zikredilebilir. Devlet adamlarına verilen lakap ve ünvanlarla ilgili yakın dönemde yazılan *el-Elkâbu'l-İslâmiyye fi't-târih ve'l-vesâik ve'l-âsâr* adlı kitap önem arz etmektedir. Özellikle Memlûklüler döneminde teşrif amaçlı olarak devlet büyüklerine verilen paşa, bey, vezir, nâzır, muvaffik, mehdi, mansûr, nâsır, atabek, emîr, muîs, muîn, müşîr, kaân, ferehü'd-devle, 'ismetü'd-dîn gibi resmî lakaplar bu kitapta incelenmiştir. (Hasan el-Bâşâ, 1989) Bu alanda önceki bölümlerde bahsettiğimiz Kuteybe eş-Şihâbî'nin *Mu'cemü elkâbi erbâbi's-sultan fi'd-düveli'l-İslâmiyye mine'l-asri'r-râşidî hattâ bidâyâti'l-karni'l-işrîn* eseri de zikredilmelidir.

Bahsedilmesi gereken bir başka eser de, Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ahmed eş-Şeybânî'ye (ö. 723/1323) ait, *Telhîsu Mecme'i'l-âdâbi fî mu'cemi'l-elkâb* adlı kitaptır. Tarihçi-hadisçi kimliğiyle ve İbnü'l-Füvâtî lakabıyla bilinen müellifin, özellikle yedinci ve sekizinci asrın önemli simalarının lakaplarına ve kısa tercümelerine yer verdiği bu eserin tamamı ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Elimizde olan iki cildi ise Muhammed el-Kâzım tarafından tahkik edilerek altı cilt olarak basılmıştır. (İbnü'l-Füvâtî, 1416)

Sünnîlerin yazdığı te'lifat dışında Şia kültürünün ortaya koyduğu elkâb edebiyatı da mevcuttur. Çalışmamızda sünnî literatüründe yer alan ve hadis ilmiyle ilgili olan elkâb edebiyatı ele alındığından Şia elkâb edebiyatı incelenmeyecektir. Ancak bu alanda te'lif edilen bir eseri zikretmekle yetineceğiz: Abbas b. Muhammed el-Kummî'nin (ö. 1359/1940) *el-Künâ ve'l-elkâb* adlı kitabı. Bu eserde birçok şâir, edebiyatçı, âlim ve meşhur sîmânın elkâbına yer verilmiştir. (el-Kummî, 1429)

Hadis alanında elkâb edebiyatının ilk ürünlerinin verilmesi ise daha geç bir dönemde olmuştur. Bundan sonraki kısımda hadis alanında elkâb edebiyatına dair bilgiler verilecektir.

4.1. Hadis İlminde Lakap Bilgisine Ulaşılabilecek Kaynaklar

Hicrî ikinci asırda râvi sayısının artması, aynı ya da benzer adların çoğalması, zaman zaman râvilerin birbirine karıştırılmasına neden olmuştur. Bu durum isnadın sıhhatli bir şekilde değerlendirilmesine, dolayısıyla hadis hakkında sağlıklı bir hüküm verilmesine mani olduğundan, hadis ricâlinin tanıtılmasına yönelik çeşitli eserler te'lif edilmiştir. Tabakât ve ricâl edebiyatında, râvilerin isimleri, künyeleri, nisbeleri, lakapları, rivâyetleri, hayatları ve güvenilirlik oranları gibi nitelikler yer almıştır. Bu eserlerde yer yer râvilerin elkâbı zikredilse de odak noktası lakaplar olmadığından mezkûr eserlerin elkâb edebiyatı içinde değerlendirilmesi uygun değildir.

Genel olarak râvi ile ilgili ulaşılabilen tüm bilgileri derc etmeyi amaçlayan ricâl ve tabakât kitaplarının dışında, husûsî bazı niteliklere odaklanan kitaplar da telif edilmiştir. Râvilerin sadece isim, künye, nisbe ya da lakaplarını inceleyen hadis edebiyatı türleri, hadis ilminin tâliplileri için bilhassa rivâyet döneminde önemli başvuru kaynakları olmuştur. Günümüz için de bu eserlerin faydadan hâlî olmadığı ifade edilebilir.

Künye ve isimlere dair yazılan ve “esmâ ve künâ” türü olarak bilinen eserler hadis edebiyatında önemli bir yer tutmaktadır. (Kavak, 2013, s. 118-119) Bu tür, ilerleyen dönemde hadis ilminde elkâb edebiyatının da doğuşuna vesile olmuştur. “Esmâ ve künâ” edebiyatının ilk iki eseri Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'nin (ö. 204/819) *Kitâbü'l-Künâ*'sı ile Heysem b. Adî'nin (ö. 207/822) *Künâ'l-Eşrâf* ıdır. Hadis ilminde bu türün ilk örnekleri ise şu şekilde sıralanabilir: Ali b. el-Medinî'nin (234/848) *Kitâbü'l-Künâ*'sı, Ebu Bekr b. Ebi Şeybe'nin (ö. 235/849) *et-Târîh ve'l-Esmâ ve'l-Künâ*'sı, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Esmâ ve'l-Künâ*'sı, Müslim b. Haccâc'ın (ö. 261/875) *Kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ*'sı, Muhammed b. Ahmed el-Mukaddemî'nin (ö. 301/913) *Kitâbü't-Târîh ve Esmâü'l-Muhaddisîn ve Künâhüm*'ü ve en-Nesâî'nin (ö. 303/915) *Kitâbü'l-Künâ*'sı.

Bunların dışında ensâb ve tarih kitaplarında da râvîlerin lakaplarına rastlanılmaktadır. Ancak bu tür kitapların hiç birisi lakapları merkeze alan ve temel araştırma nesnesi olarak gören eserler değildir.

4.2. Hadis İliminde Elkâb Edebiyatını Oluşturan Eserler

Bu çalışmada hadis ilminde elkâb edebiyatı kavramı ile muhaddislerce yazılan, hadis alimlerinin ve râvîlerin elkâbını ele alan eserler kastedilmektedir. Bu kavramın içine giren eserlerden bir kısmı bütünüyle hadis râvîleri veya muhaddislerin elkâbını incelerken, bir kısmı peygamberleri, şâirleri, edipleri ve meşhur sîmaları da inceleme kapsamına almıştır. Bazısı muhaddislerce yazılması, eser isminde *elkâb* ifadesini barındırmasına rağmen, daha çok *esmâ ve künâ* türü eserlere benzemektedir. Bir kısmı ise sadece muhaddislere verilen ilmî lakapları incelemiştir. Eserlerin bir kısmı günümüze ulaşmamış; bir kısmı ise yazma eser niteliğinde olup üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Tespit edebildiğimiz eserleri öncelikle kronolojik bir sıralamaya tabi tutup daha sonra makalenin sınırlılığı nedeniyle hususiyetlerini kısaca tanıtaçagız. Lakaplar üzerine inceleme yapacak olanlar için elkâb edebiyatından istifadeyi kolaylaştırmak için bazı bilgiler vereceğiz.

Klasik dönem hadis ilminde elkâb edebiyatını oluşturan eserleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- a. Ali b. el-Medîni (ö. 234/848) - *Kitâbü men yü'refü bi'l-lakab*
- b. Ebû Abdillâh İbn Mende Muhammed b. İshâk el-İsfahânî (ö. 395/1005) - *Fethü'l-bâb fi'l-künâ ve'l-elkâb*
- c. Ebü'l-Velîd İbnü'l-Faradî Abdullah b. Muhammed el-Endelüsî (ö. 403/1013) – *Kitâbü'l-elkâb*
- d. Abdülğani b. Said el-Ezdî (ö. 409/1018) - *Esbâbü'l-esmâ*
- e. Hâfız Ebû Bekir Ahmed b. Abdirrahman eş-Şîrâzî (ö. 411/1020) - *(Kitâbü'l)-elkâb*
- f. Ebü'l-Fadl Ali b. el-Hüseyn el-Felekî (ö. 427/1036) – *Ma'rifetü elkâbi'l-muhaddisîn*
- g. el-Hüseyn b. Muhammed el-Ceyyânî el-Gassânî el-Endelüsî (ö. 498/1105) - *el-Elkâb (Elkâbü's-sahâbeti ve't-tabîîn fi'l-müsneđeyni's-sahîhayn)*
- h. Ebü'l-Fadl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (ö. 507/1113) – *(Kitâbu) Ma'rifetü'l-elkâb*
- i. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî Abdurrahman b. Ali el-Bağdâdî (ö. 597/1201) – *Keşfü'n-nikâb 'ani'l-esmâi ve'l-elkâb*
- j. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (ö. 748/1348) – *Zatü'n-nikâb ani'l-elkâb*
- k. Ebü'l-Fadl İbn Hacer Ahmed b. Alî el-Askalânî (ö. 852/1449) – *Nüzhetü'l-elbâb fi'l-elkâb*
- l. Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî (ö. 902/1497) – *el-Elkâb*
- m. Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî (ö. 911/1505) – *Keşfü'n-nikâb 'ani'l-elkâb*
- n. Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed el-Hüseynî ez-Zebîdî (ö. 1205/1791) – *Tuhfetü'l-ahbâb fi'l-künâ ve'l-elkâb*

Kitâbü men yü'refü bi'l-lakab

Hadis ilminde ilk defa elkâb türü kitap yazan muhaddis Ali b. el-Medîni'dir (ö. 234/848). Kaynaklarda iki cüz'den müteşekkil olduğu zikredilen *Kitâbü men yü'refü bi'l-lakab* adlı bu eser, (Hâkim, 1977, s. 112) maalesef günümüze ulaşmamıştır. Kitabın, lakaplarıyla meşhur olan râvilerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Fethü'l-bâb fi'l-künâ ve'l-elkâb

Elkâb edebiyatının kronolojik olarak ikinci kitabı İbn Mende (ö. 395/1005) tarafından te'lif edilen *Fethü'l-bâb fi'l-künâ ve'l-elkâb* adlı eserdir. İbn Mende'nin bu eseri, aslında tam olarak bir elkâb kitabı değildir. Eser, aslında künyelerden bahseden esmâ ve künâ türü bir te'liftir. Ancak zaman zaman lakaplara da yer vermektedir. Kitabın isminde “el-elkâb” ibaresi olması nedeniyle burada zikretmeyi uygun gördük.

İbn Mende bu eserine, sebab-i te'lifi izahla başladıktan sonra, Hz. Peygamber'in (sav), şahsına ait künyesi ile başkalarının künyelenmesine yönelik yasağını, hadislerle istişhad etmek suretiyle açıklamıştır. O'na (sav) hürmeten, künyesi olan Ebü'l-Kâsım ile künyelenen 10 sahabiye tanıtmıştır. Daha sonra aynı künyenin kendilerine verildiği tabiîni tanıtmıştır. Kitabın geri kalan bölümlerinde de diğer râvilerle verilen künye ve lakapları incelemiştir. Ravinin önce künyesini zikredip gerekli ise tek tek hareketlerini de belirttikten sonra tam ismini ve ailesini tanıtmıştır. Kimden hadis işittiğini ve kendisinden kimlerin rivâyette bulunduğunu da zikretmiştir. Râvi ile ilgili belirtilmesi gereken rivâyetleri, tespit edebildiği kadarıyla râviyi künyeleyenlerin isimlerini de nakletmiştir (İbn Mende, 1996).

Lakaplarla ilgili bilgilere zaman zaman yer verilmiştir. Genellikle beş farklı kullanımla elkâb vermeyi tercih etmiştir: “yü'refü bi”, “lakabühü”, “lakkabe bihî”, “lakabun leh” ve “yulakkab (bî)”. “yukâlû lehü” ifadesini ekseriyetle künye bilgisini verirken zikretse de, bazı yerlerde lakap bilgisine işaret olarak kullandığı da olmuştur. (İbn Mende, 1996, s. 69) Lakapların verilmiş nedenlerine ise nadiren temas etmiştir. (İbn Mende, 1996, s. 108)

Kitapta Hz. Peygamber ve 1389 sahabenin künyesi alfabetik sıraya göre verilmiş; 1391. kişiden itibaren ise tabiîn ve tebe-i tabiîn künye bilgileri nakledilmiştir. Toplamda 4748 kişinin künye bilgileri verilmiştir. Sonuç olarak bu eser, aslında “künâ” türü bir eser olup lakap bilgisine nâdir olarak yer vermiştir. Bu nedenle lakapla ilgili araştırma yapacaklar için çok elverişli olmayıp, yukarıda verilen kelimelerle arama yapılması durumunda kitaptaki lakap bilgilerine ulaşabilecektir.

Kitâbü'l-elkâb

Endülüslü muhaddis İbnü'l-Faradî'ye ait olan eserin muhtasarı *Müntehâbü kitâbi'l-elkâb* ismiyle Muhammed Zeynühüm Muhammed Azeb ve Ahmed el-Yezîdî tarafından yayımlanmıştır. (Irving, 2000, s. 40) Ayrıca, Mektebetü'z-zâhiriyye'de bulunan nüshasında kitabın ismi *Muhtasarü kitâbi'l-elkâb'tur*. (İbnü'l-Faradî, 651).

Bu nüshada yapmış olduğumuz incelemede sahâbe ve onları takip eden nesillerden hadis rivâyetinde bulunanlar ile muhaddislere verilen bazı lakaplara alfabetik olarak yer verildiğini tespit ettik. Müellif, A'meş, a'rec, bülbül, sa'leb, cezera, hamdûyeh, humey's vb. lakapların kimlere verildiğini ve bunlarla ilgili kısa bilgileri nakletmiştir. Lakaptan sonra kime verildiğinin bilgisi verilmiş, bu kişinin kimlerden rivâyette bulunduğu zikredilmiş; daha sonra lakabın verilmesine dair bir rivâyet varsa o nakledilmiştir. (İbnü'l-Faradî, 651, s. 125-162)

(Kitâbü) Esbâbü'l-esmâ

Abdülğanî b. Said el-Ezdî'nin (ö. 409/1018) bu eseri günümüze ulaşmamıştır. Bu kitapta, râvilerin ve muhaddislerin lakaplarının verilmiş nedenlerinin incelendiğini ve faydalı bir eser olduğunu Süyûtî ifade etmiştir. (Süyûtî, 2019, II/1338) İsim ve lakapların verilmiş nedenini inceleme yönüyle alanında ilk olan bu eser, daha sonraki dönemlerde te'lif edilen elkâb edebiyatına da kaynaklık etmiştir.

(Kitâbü'l)-elkâb

Şirâzî'nin (ö. 411/1020) bu kitabı alanında ilk tasniflerden olup, İbn Hacer, Zehebî, Süyûtî vb. birçok muhaddis tarafından kendisinden nakilde bulunulmuştur. (Zehebî, 2003, 4/33, 5/610, 7/123; Süyûtî, 2003, 2/386, 3/172, 4/461) Kitabın günümüze ulaşan bir nüshası bulunmazken mevcudiyeti hakkında birçok ulemâ şahitlik etmiş ve bilgi vermiştir. Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî (ö. 1927), onun tek cilt olup çok faydalı bir eser olduğunu, İbn Hacer'in *Nüzhetü'l-elbâb fi'l-elkâb* adlı eserinin yazılmasına kadar lakap edebiyatının en önemli eseri kabul edildiğini ve İbnü'l-Kayserânî'nin onu ihtisâr ettiğini kaydetmiştir. (Kettânî, 1986, s. 121)

Ma'rifetü elkâbi'l-muhaddisîn

Ali b. el-Hüseyn el-Felekî'ye (ö. 427/1036) ait olan eserin günümüze ulaşan bir nüshasını tespit edemedik. Ancak eserin mevcudiyeti hususunda bir şüphe yoktur. Çünkü İbnü's-Salâh ve Süyûtî bu eserin mevcudiyetini tasdik etmiş ve lakaplar konusunda yazılan en önemli eserlerden bir olarak zikretmişlerdir. (İbnü's-Salâh, 1986, 338; Süyûtî, 2019, 2/1336) Hatta İbnü's-Salâh ondan bazı nakillerde bulunmuştur (İbnü's-Salâh, 1986, s. 332, 341).

el-Elkâb (Elkâbü's-sahâbeti ve't-tabiîn fi'l-müsne'deyni's-sahîhayn)

Endülüslü fakih ve muhaddislerden olan el-Hüseyn b. Muhammed el-Ceyyânî'ye (ö. 498/1105) ait olan bu küçük hacimli eser, sadece *Sahîhayn*'ın (Buhârî ve Müslim) râvilerine ait lakapları incelemesi yönüyle önem arz etmektedir.

Eserin başlığındaki "tabiîn" kelimesi geniş anlamda kullanılmış yani sahâbeyi takip eden nesiller anlamında kullanılmıştır. Kitabın giriş bölümünde "...Birbirinize kötü lakaplar takmayın..." (Hucurât, 49/11) âyet-i kerimesinin nüzul sebebine dair birkaç rivâyeti nakleden müellif, daha sonra Abdullah b. Mübarek, Abdurrahman b. Mehdî gibi muhaddislerden nakledilen ve ilk dönem muhaddislerine fizikî kusurlara atfen verilen bazı elkâbı zikrederek, gıybet ve kötüleme amacı olmaksızın tanıtma maksadıyla manaları kötü de olsa bu tür lakapların verilebileceğini savunmuştur. (Ceyyânî, 1994, s. 12-26)

Eser, alfabetik olarak tertip edilmiş olup her bir harfle başlayan kısmın altında “mine’s-sahâbe” alt başlığı atılarak öncelikli olarak sözkonusu harfle başlayan lakaplarla telkîb edilen sahâbilerle ilgili bilgilere yer verilmiş; daha sonra “ et-tabîûn ve men ba’dehüm” alt başlığı ile sahâbi sonrası dönemde gelen tabîûn ve onu takip eden nesillerden olup *Sahîhayn*’da râvi olarak bulunan kişilerle ilgili lakaplar yine küçük başlıklar halinde sıralanmıştır. Mesela ilk harf olan “harfû elif” başlığının altındaki “mine’s-sahâbe” alt başlığı tahtında ilk lakap olarak “Ahnef b. Kays” ele alınmıştır. Bu lakap ile telkîb edilen kişinin öncelikle isim bilgisini verdikten sonra, varsa künye, baba ismi, nisbe gibi bilgilerini, Hz. Peygamber’le görüşmesi ile ilgili malûmâtı, kimlerden işittiğine ve kimlere rivâyette bulunduğu dair ayrıntıları nakletmiştir. (Ceyyânî, 1994, s. 27-28) Bazen lakabın verilmiş nedenini de zikretmiştir. Mesela “el-Eş’as” lakabının, sahâbeden Ma’dikerib b. Kays el-Kindî’ye (ö. 40/661) ait olduğunu ve bu zâtın saçlarının dağınık veya kıvrık olmasından dolayı bu şekilde lakaplandırıldığını kaydetmiştir. (Ceyyânî, 1994, s. 29) Bazen müellif, lakaplarını verdiği râvilerin rivâyet ettiği hadislerden örnekler de zikretmiştir. (Ceyyânî, 1994, s. 87, 92, 97, 101) Zaman zaman *Sahîhayn*’ın hangi bâblarında râvinin rivâyetine yer verildiğine dair bilgilendirme de yapılmıştır. (Ceyyânî, 1994, s. 35)

Küçük hacimli olmakla beraber *Sahîhayn* râvileri özelinde bir lakap eseri olarak telif edilmesi nedeniyle kıymetli olan bu kitabın alfabetik olarak tertip edilmiş olması da araştırmacıların işini kolaylaştırmaktadır. Ancak aranılan kişi Sahîhayn râvisi değilse veya verilen lakabın manasına dair ayrıntılı bilgi talep ediliyorsa bu eserin yeterli olmayacağı söylenebilir.

(Kitâbu) Ma’rifetü’l-elkâb

Yukarıda hakkında bilgi verilen ve günümüze ulaşmayan eş-Şirâzî’ye ait *el-Elkâb* adlı eserin muhtasarı olan kitap, İbnü’l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (ö. 507/1113) tarafından kaleme alınmıştır. İbnü’l-Kayserânî, eş-Şirâzî’nin *el-Elkâb (ü’l-Muhaddisîn)* adlı kitabını gördüğünü, ondaki rivâyetleri ve râvilerin hikâyelerine dair haberleri çıkarmak suretiyle ihtisar ettiğini belirtmiştir. (İbnü’l-Kayserânî, 2001, s. 22) Buna göre oluşturduğu kitaba da (*el-Müntehâb min kitâb) Ma’rifeti elkâb* ismi verilmiştir.

Alfabetik olarak tertip edilen eser “el-Eyser” lakabı ile başlayıp, ilginç bir şekilde “bâbü’l-hâ”da “hüdbe” lakabı ile bitmektedir. “bâbü’l-yâ”nın olmaması, nüshanın eksik olması veya müellifin bu harfle başlayan yeterince lakap bulmaması ile açıklanabilirse de birinci şıkkın olma ihtimalinin yüksek olduğunu düşünüyoruz. Nitekim eseri tahkik eden Adnân Hamûd Ebû Zeyd, Saraybosna’da bulunan ikinci nüshanın daha da eksik olduğunu ifade etmiştir. (İbnü’l-Kayserânî, 2001, s. 8) Muhakkik, hem “bâbü’l-hâ”ya bazı eklemelerde bulunmuş, hem de “bâbü lâm elif” ve “bâbü’l-yâ” başlıkları ve bunlara uygun lakapları, İbnü’l-Cevzî’nin *Keşfü’n-nikân ‘ani’l-esmâi ve’l-elkâb*’ından istifadeyle metne ekleyerek bu noksanlığı gidermiştir. (İbnü’l-Kayserânî, 2001, s. 201-203)

Aynı lakapla birden fazla kişi telkîb edilmişse bu isimler ayrı ayrı ele alınarak tanıtılmıştır. Metnin orjinalinde 836 kişi hakkında bilgi verilmiş ve lakapları muvacehesinde değerlendirilmiştir. Muhakkik buna 23 kişi daha eklemiştir.

Kişilerin isim ve künye bilgileri, sahâbe olup olmadıkları, bazı önemli kişilerle akrabalık bağları, rivâyet ilişkileri, vefat tarihleri, varsa şiirlerinden örnekler, lakabın takılma nedenleri gibi bilgilere eserde rastlanılmaktadır.

Zaman zaman lakabın verildiği râvî ile ilgili cerh-ta'dil ifadelerine yer verilmiş olması da dikkat çekmektedir. (İbnü'l-Kayserânî, 2001, s. 60) Elkâb edebiyatında pek rastlanılmayan bu durumun müellifin cerh-ta'dil ve ricâl tenkidi konusundaki vukûfiyetinden ve bu alanda çok eser vermesinden (Aydın, 2016, s. 547) kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Örneğin "cirâb" lakabının verildiği Muhammed b. Abdillâh b. Ebi'l-Kâsım el-Hârisî er-Râzî hakkında bilgi verirken onun "kezzâb" olduğunu da belirtmiştir. (İbnü'l-Kayserânî, 2001, s. 50)

Kötü lakabın verildiği kişinin bunu hak etmediğine yönelik bir durum varsa bu da kitapta nadiren de olsa zikredilmiştir. Örneğin, kendisine alaycı, güldürücü anlamına gelen "cuhâ" lakabının takıldığı ed-Düceyn b. Sâbit el-Basrî'nin aslında çok zarif bir kişi olduğunu, bu lakabın komşuları tarafından ona hilâf-ı hakikat olarak verildiğini Mekkî b. İbrahim'den nakille ortaya koymuştur. (İbnü'l-Kayserânî, 2001, s. 51)

İbnü'l-Kayserânî'nin bu eseri, alfabetik tertibe sahip olması, râvîlerle ilgili bilgileri kısaca vermesi, isnad bilgilerini içermemesi gibi yönlerle istifade edilebilir niteliktedir. Ancak lakapların verilmiş nedenlerine nadiren temas etmesi, araştırmacılar için bir eksiklik olarak görülebilir.

Keşfü'n-nikâb 'ani'l-esmâi ve'l-elkâb

Hicrî altıncı asrın önemli muhaddislerinden olan İbnü'l-Cevzî'ye ait bu eser, (ö. 597/1201), elkâb edebiyatının en önemli kitaplarından biridir. Bir çok alanda eser te'lifi ile meşhur olan müellif, kendisinden önce elkâb edebiyatı alanında yazılmış eserlerin muhtevasına hâkim olduğundan onlardaki eksiklikleri izâle eden bir eser yazma hedefiyle mezkûr kitabı yazmıştır. Eserin, kendisinden önce yazılan elkâb edebiyatından hacimce büyük olmasının sebebi, sadece râvî ve muhaddislere verilen lakapları değil, peygamberlerin, ediplerin, şâirlerin, devlet büyüklerinin ve meşhurların elkâbına da yer vermesidir. Ayrıca lakapların verilmiş nedenine dair rivâyetlere daha çok yer vermesi de kitabın hacmini arttırmıştır. Bir de İbnü'l-Cevzî'nin yaşadığı asrın diğer kitapların te'lif edildiği dönemden hayli ileride olması, dolayısıyla kendilerine lakap verilen yeni râvîlerin ortaya çıkması da bir başka sebep olarak gösterilebilir.

Kitabın giriş kısmında ismin ta'rif, güzel lakabın ise teşrif için olduğunu ifade eden müellif, Kur'ân'da peygamberler için zikredilen elkâba ve Hz. Peygamber'in ashabına verdiği lakaplara atıfta bulunmuştur. Güzel lakabın verilmesi ile ilgili hiçbir problemin olmadığını, ama en güzel lakabın kişinin hâli ile uyumlu bulunmasının olduğunu vurgulamıştır. Ancak kişinin kötü gördüğü ve öfkelenildiği bir lakap ile lakaplandırılmasının kesinlikle doğru olmadığını savunmuştur. Ancak başka türlü tarifin mümkün olmaması durumunda fizikî bir kusurla ilgili veya manası kötü bir lakapla bir kişinin telkîb edilmesi hususunda, önceki âlimlerin müsamahasına dair rivâyetleri aktarmakla yetinmiştir. Ancak bir yerde kişinin ölümünde sonra bunun caiz olduğuna dair bir ilavesi bulunmaktadır. (İbnü'l-Cevzî, 1993, s. 55-66)

Eserde lakaplar alfabetik olarak sıralanmış, her bir lakab ile telkîb edilmiş kişinin kendisinin ve babasının hatta yerine göre dedesinin ismi, künyesi, nisbesi, varsa ismiyle ilgili ihtilaflar ve lakabının verilmiş sebebi kaydedilmiştir. Râvilerin rivâyetlerine yer verilmemiş, bazen sadece işaret edilmekle yetinilmiştir. Zaman zaman âyet ve hadislere atıf yapılmıştır. (İbnü'l-Cevzî, 1993, s. 55, 260, 274, 298, 327, 441) Toplamda 1530 kişi ile ilgili lakap bilgisine yer verilmiştir ki kendisine en yakın dönemde yazılan İbnü'l-Kayserânî'ye ait eserdeki kişilerin nerdeyse iki katına yakın bir sayıya tekabül etmektedir.

İbnü'l-Cevzî'nin bu eseri, alfabetik olarak tertip edilmesi, hacminin genişliği, önceki dönemde yazılan eserlerdeki eksiklikleri büyük oranda gidermiş olması, lakap verilmesine neden olan hikayelere nisbeten daha çok yer vermesi gibi nedenlerle elkâb edebiyatının en kullanışlı ve güzel eserlerinden biridir. Araştırmacılar için de lakap konusunda bilgiye kolay ulaşmaları için İbn Hacer'in aşağıda tanıtacağımız kitabıyla beraber en çok müracaat edilmesi gereken bir eser niteliğinde olduğu kanaatindeyiz.

Zatü'n-nikâb ani'l-elkâb

Zehebî'ye (ö. 748/1348) ait bu eser, gayet muhtasar bir elkâb kitabı olup, toplamda 574 kişinin lakabını ihtiva etmektedir. Lakap zikredildikten sonra, telkîb edilen kişinin ve babasının ismiyle künye ve nisbesiyle yetinilmiştir. Kişinin ismiyle ilgili ihtilaf varsa bu farklı görüşlere yer verilmiştir (Zehebî, 1993, s. 64). Kitapta lakabı verilen kişilerin bazen mesleklerine ya da meşguliyetlerine de işaret edilmiştir. Zikredilen kişilerin birçoğu muhaddis ve râvi olsa da şair, devlet büyüğü ve meşhurların da elkâbı verilmiştir. Râvilerin kimden hadiş işittiği bilgisi de kısaca kaydedilmiştir. (Zehebî, 1993, s. 52, 58-60)

Eser, İbnü'l-Cevzî ve İbn Hacer'in kitaplarına kıyasla cüz' niteliğinde olup küçük bir hacme sahiptir. Çoğunlukla sadece telkîb edilen kişinin isim, künye ve nisbesiyle yetindiğinden araştırmacıları tatmin edecek muhtevadan uzaktır.

Nüzhetü'l-elbâb fi'l-elkâb

Hicrî dokuzuncu asrın önemli muhaddisi İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) te'lif ettiği eserin mukaddimesinde müellif, kendisinden önce yazılan Şirâzî, İbnü'l-Kayserânî, el-Felekî, el-Faradî ve İbnü'l-Cevzî'ye ait elkâb kitaplarından istifade ettiğini, ancak onlarda olmayan bazı bilgileri ve o dönemde yaşamayan kişilerle ilgili mâlumâtı kendisinin eklediğini ifade etmiştir. Ayrıca Abdülğanî b. Saîd'in *Esbâbü'l-esmâ* adlı eserinden de yararlandığını belirtmiştir. Daha sonra lakap konusu ile ilgili âyet, hadis ve ulemanın sözlerinden nakillerde bulunmuştur.

Kişinin razı olmadığı bir lakapla velev ki gıybet ve tahkir amacı olmaksızın sadece tarif niyetiyle de dahi olsa telkîb edilmesinin doğru olmadığını savunmuştur. (İbn Hacer, 1989, 1/35-46)

Eser, kendisinden yaklaşık iki buçuk asır önce yazılan ve o zamana kadarki en geniş hacimli elkâb kitabı olan *Keşfü'n-nikâb*'dan daha da kapsamlıdır. Ondaki bazı eksiklikleri tamamlamayı hedeflemiştir. Örneğin, İbnü'l-Cevzî, ذو مخمر (gizlenmiş) lakabının Necâşî'nin kardeşinin oğluna ait olduğunu, fakat isminin bilinmediğini belirtirken (İbnü'l-Cevzî, 1993, s. 219), İbn Hacer onun isminin Yezîd olduğunu haber vermiştir. (İbn Hacer, 1989, 1/309)

Nüzhëtü'l-elbâb'da da sadece râvi ve muhaddislerin değil peygamberler, şâirler, edipler ve meşhurların da elkâbı mevcuttur. Hadis ilminde elkâb edebiyatının en önemlisi ve meşhuru olan bu kitabın lakapları tasnif etmesi de oldukça farklıdır. Önceki kitapların aksine lakaplar üç bâb altında tasnif edilmiştir. İlk tür “el-askerî, el-ebrem” gibi isim lafızlarıyla gelen lakaplardır. İkinci bâbda künye lafızlarıyla; üçüncü bâbda ise ensâb elfâzıyla gelen lakaplar incelenmiştir. Her bâb ayrıca kendi içinde alfabetik olarak tertib edilmiştir. İlk bâbda 2950; ikinci bâbda 149 ve üçüncü bâbda 180 kişi ve lakabı ile ilgili bilgi verilmiştir. Toplam sayı ise 3279 kişi olup İbnü'l-Cevzî'nin muadil eserindeki kişi sayısının iki katından daha fazlasına tekabül etmektedir.

Şahısların kendisinin ve babasının hatta yerine göre dedesinin ismi, nisbesi, künyesi, varsa ismiyle ilgili ihtilaflar ve lakabının verilmiş sebebi kaydedilmiştir. Bazen kişinin eseri meşhursa ona ait bilgi de verilmiş; (İbn Hacer, 1989, 1/207) zaman zaman bilinen bir talebesi varsa müellif onu da zikretmiş; (İbn Hacer, 1989, 1/181) kişiye verilen diğer lakapların da bazen zikredildiği görülmüş; (İbn Hacer, 1989, 1/190) kadınlara ait bazı elkâba da yer verdiği tespit edilmiştir (İbn Hacer, 1989, 1/120,172,173,219,267,270,314,329,370,338, 413,428; 2/56,85,114,240,273).

İbn Hacer'in eseri, klasik dönem hadis ilmi elkâb edebiyatının en seçkin, en hacimli ve en kullanışlı kitabıdır. Lakap konusunda araştırma yapacak olanların öncelikle bu esere müracaat etmeleri; bulamamaları durumunda diğer eserleri kontrol etmeleri zaman tasarrufu sağlayacaktır.

el-Elkâb (Umdetü'l-ashâb fî ma'rifeti'l-elkâb)

İbn Hacer'in talebesi meşhur muhaddis Sehâvî'ye ait olan bu eserin nüshası, Kahire'de Ali Paşa Mübârek tarafından 1870 yılında tesis edilen ve bilâhère Mısır millî kütüphanesine dönüşen Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye'de, 8046 demirbaş numarada kayıtlı olup basılmamıştır. Eserin dijital kopyasına ulaşamadığımızdan hakkında bir bilgi veremiyoruz.

Tuhfetü'l-ahbâb fî'l-künâ ve'l-elkâb

Hindistan'da doğan, kökleri Irak'a dayanan, hayatının çoğunu Mısır'da geçiren, sadece 5 yıl Yemen'in Zebîd şehrinde kalan fakat buraya nisbetle meşhur olan ez-Zebîdî'ye (ö. 1205/1791) ait *Tuhfetü'l-ahbâb fî'l-künâ ve'l-elkâb* kitabı, küçük hacimli olup, künye ve lakaplarla ilgili bazı bilgilendirmeler ve örnekler ihtiva etmektedir.

Lakabın takılmasında, künye vermede olduğu gibi bazı kuralların olmadığını, mananın kişinin hâli ile uyumlu olmasının da bazen aranmadığını, bu konudaki takdirin lakap verenin elinde olduğunu savunmuştur. Bazı kelimelerin isim mi lakap mı olduğu hususunda bazen ihtilaflar olabileceğini vurgulamış ve “atîk” örneğini vermiştir.

Buna göre kimine göre bu kelime Hz. Ebubekir'in ismidir, Nevevî ve muhaddislerin ekseriyetine göre ise lakaptır. Daha sonra bu lakabın verilmiş nedeni ile ilgili beş rivâyeti kaynaklarıyla sıralamıştır. (Zebîdî, 2009, s. 22-24)

Giriş sadedinde vermiş oldukları bilgilerden sonra ilk bölümü künyelere ayırmış; ilk sırada ise teberriken Hz. Peygamber'in ve dört halifenin künyelerini belirtmiştir. Sonra bazı sahabilerin künyelerini zikretmekle iktifa etmiştir. Son başlık ise lakaplar ile ilgili olup “ed-Dîn ile Alakalı Lakaplar” şeklindedir. Müellif bu başlık altında, İslâm âlimlerine sıklıkla verilen sonu “ed-dîn” ile biten lakaplardan bahsetmiştir. Bu lakapların verilmesinde, herhangi bir kuralın ve kısıtlılığın olmadığını, lakaplanan kişinin bu lakabın manasını taşıyıp taşımayacağını önemli olmadığını, burada kontrolün ve sevin lakabı verende olduğunu savunmuştur. Bilâhère hangi isimle sonu “ed-Dîn” ile biten hangi elkâbın kullanılmasının âdet olduğunu örneklerle göstermiştir. Mesela, Osman ismiyle kullanılan lakaplar genellikle Afîfüddîn, Fahrüddîn ve Reşîdüddîn'dir. Ali ismiyle sıklıkla kullanılan elkâb ise, Şemsüddîn, Nureddîn, Muvaffaküddîn ve Alâüddîn'dir. Bu şekilde 40 isim ve bu isimlerle beraber istimâl edilen 72 adet elkâb sıralanmıştır. (Zebîdî, 2009, s. 23-32)

Zebîdî'nin bu çalışması tam anlamıyla bir elkâb edebiyatı niteliği taşımasa da, müellifinin hadisçi olması, eserin başlığında “elkâb” kelimesinin bulunması ve özellikle çalışmanın son başlığında lakaplarla ilgili muhtasar ve müfid bilgilerin paylaşılmasından sonra tarihsel süreçte hangi isimle hangi lakapların kullanıldığına yönelik orijinal tespitlerin mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Elkâb edebiyatında bu uygulama bir ilktir. Müellifin aslında kişilere lakap verilirken bir kurala, kaideye tabi olmaları gerektiğini ihsas ettiği anlaşılmaktadır.

Bu makalede klasik dönemde (Hicrî I-XII. yüzyıllar) te'lif edilen elkâb edebiyatı incelendiğinden modern dönemdeki çalışmalara yer verilmemiştir. Ancak yakın dönemde yapılan çalışmalardan ikisi dikkat çekmektedir. Birincisi Sa'd Fehmî Ahmed Bilal'in te'lif ettiği *es-Sirâcü'l-münîr fî elkâbi'l-muhaddisîn* adlı eserdir. Bilal, kitabında sadece muhaddislere verilen hâfiz, hüccet, imam vb. 33 ilmî elkâba ve ta'rifine yer vermiş; bu yönüyle hadis ilminde elkâp türü eserlerinde yeterince yer verilmeyen bir hususu işlemiştir. (Bilal, 1993) Diğeri ise Fuad Salih Seyyid'in 1990 yılında te'lif ettiği *Mu'cemü'l-Elkâb ve'l-Esmâi'l-Müsteâr fî't-târîhi'l-İslâmî ve'l-Arabî* adlı eseridir. Sadece hadis ilmiyle alakalı bir elkâb kitabı olmasa da modern çalışmalar içerisinde önemli bir yerinin olduğu söylenebilir. Yakın dönemde Türkiye dışında, elkâb üzerine yapılan akademik çalışmalar ve mâhiyeti konusunda bir çalışmaya da ihtiyaç vardır.

SONUÇ

Ricâl bilgisi, hadislerin isnad yönünden tenkidinin ve nihai noktada hadis ile ilgili sıhhat tespitinin yapılmasında dikkate alınan en önemli unsurlardandır. Râvileri tanıtan isim, künye, nisbe gibi bilgilerle birlikte lakap bilgisi de önem arz etmektedir. Hadis literatüründe “ma'rifetü lakap” olarak bilinen bu bilgiler, başlangıçta tabakât, ricâl, cerh-ta'dil, esmâ ve künâ, müttefik ve müfterik, ensâb ve tarih gibi hadis edebiyatı türlerinde bulunmaktaydı.

Lakapların bazen ismin yerine geçmesi, aynı isimle anılan çok sayıda râvinin ancak lakaplarla tefrik edilebilmesi, bu bilginin eksikliği durumunda râvilerin karıştırıldığı bu nedenle hadisler hakkında yanlış hükümler verildiği görülünce, ma'rifetü elkâb'ın ehemmiyeti ziyadeleşmiştir.

Ma'rifetü lakap (lakap bilgisi) kavramını sistematik bir şekilde usûl eserinde müstakil bir başlık haline getiren ilk kişi Hâkim en-Nisâbûrî'dir. Hatîb el-Bağdâdî, Meyâncî ve Kadı İyâz ise usûl eserlerinde bu konuya yer vermemiştir. İbnü's-Salâh, Nevevî İbn Hacer ve Süyûtî ise bu konuyu usûl kitaplarının ana başlıklarından biri haline getirmiş ve konuyu zenginleştirmişlerdir.

Lakap bilgisi konusunda temel tartışma konularından birinin kişinin kerih gördüğü ve razı olmadığı lakapla telkîb edilmesinin hükmünün ne olacağı hususudur. Genel olarak bunun haram oluşu âyet ve hadislere dayandırılır. Ancak ilk dönem muhaddislerine dayandırılan bazı rivâyetlerde, gıybet ve kötüleme amacı olmaksızın, bir kişinin tarif ve tanıtma niyetiyle, fizikî bir kusuruna atfen veya kötü manaya gelen bir lakapla telkîb edilmesinin caiz olduğu ifade edilmektedir. Buna göre, bilhassa hadis râvilerinin bu şekildeki kerih görülen bir lakap zikredilmeksizin tanıtılması mümkün olmazsa, mezkûr lakabın kullanılması caiz olur. Çünkü ricâlin doğru tanıtılması, hadis hakkında doğru hükmün verilmesine vesile olacak; bu da ümmetin maslahatına uygun olacaktır. Bu maslahat, çirkin görülen mezkûr eylemin tecviz edilmesini sağlayacaktır. Ancak bu görüş başta Ahmed b. Hanbel ve İmam Şafî gibi âlimler tarafından uygun görülmediği gibi, İbnü's-Salâh, Nevevî, İbn Hacer ve Sehâvî gibi hadis usulcülerini tarafından da makbul addedilmemiştir. İbn Kesîr, Zehebî ve Süyûtî gibi âlimler ise bu uygulamanın âyetteki kötü lakap takma yasağının istisnası olduğunu savunmuşlardır. Bu konuyu en kapsamlı şekilde ele alan ise Sehâvî olmuştur. Görüşler mukayese edildiğinde, öne sürülen maslahatın âyet-i kerimede sabit olan yasağın istisnasına dayanak olamayacağı anlaşılmaktadır. Lakabın kullanılmamasından doğacak mahzur başka yöntemlerle çözülebilir niteliktedir.

Şâir, edîp ve kabilelerle ilgili elkâb edebiyatının hicrî II. asırda te'lif edilmeye başlandığı; ancak hadis ilminde elkâb edebiyatının ilk eserlerinin ancak hicrî III. asırda yazıldığı tespit edilmiştir. Hadis ilminde elkâb edebiyatından kastımız muhaddisler tarafından yazılan, tasnif yapıları farklı olsa da lakabı merkeze alan eserlerdir. Mezkûr kitapların birbirinden farklı özellikler taşıdığı; bir yönüyle üstün olan eserin diğer yönüyle eksik olabildiğini, geniş hacimli eserlerde bulunamayan bir bilginin bazen diğer kitaplarda mevcut olabileceği tespit edilmiştir. Ayrıca elkâb edebiyatında yapılan taramada bulunamayan, bazı lakapların anlamı veya verilmiş nedeni gibi bilgilerin, zaman zaman tarih ve ensâb türü eserlerde bulunabildiği de vâkîdir. Bu anlamda, esmâ ve künâ, tabakât, ricâl, mü'telif ve muhtelif, müttefik ve müfterik, ensâb ve târih kitaplarının elkâb edebiyatını destekleyici unsurlar olduğu görülmektedir.

Elkâb kitaplarının bir kısmının spesifik bir tasnife yöneldiği, bir kısmının sadece hadis râvileri ve muhaddisleri, bir kısmının ise peygamberler, şâirler, devlet büyükleri ve meşhurların da elkâbını konu edindiği görülmüştür.

Genel kullanıcılar için en kullanışlı ve müfid elkâb kitaplarının İbnü'l-Kayserânî'nin *Ma'rifetü Elkâb*'ı, İbnü'l-Cevzî'nin *Keşfü'n-nikâb*'ı ve İbn Hacer'in *Nüzhetü'l-elbâb*'ıdır. Elkâb kitaplarının tamamının alfabetik olarak tertip edilmiş olması onlardan istifadeyi kolaylaştırmaktadır.

Elkâbü'l-muhaddisîn kavramının zaman içerisinde bir anlam daralmasına uğradığı tespit edilmiştir. Buna göre ilk dönemlerde hadis ilminde râvi ve muhaddislerin tamamına verilen her türlü lakabı ihtivâ eden kavram, zamanla hadis ilminde uzmanlaşmış kişilere verilen ilmî ünvanları içeren daha dar kapsamlı bir anlama bürünmüştür. Bu durumun daha doğru bir tercih olduğu kanaatindeyiz. Elkâb edebiyatı ile ilgili Türkiye'de çok az çalışmanın yapılmış olması nedeniyle araştırmacıların bu konuya yönelmelerinin faydadan hâli olmayacağı ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Ağırman, Cemal. (1998). “Ad Koyma ve Hz. Peygamber'in İsimlere Karşı Tutumu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 123-143.
- Aksu, A. (2001). “Asr-ı Saadet ve Emeviler Döneminde Lakap Takma ve Halifelerin Lakapları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/2, Sivas, 229-248.
- Atmaca, Veli. (2007). “Hadiste Dua Edebiyatı'nın Oluşumu ve Kaynakçası”, *Dinî Araştırmalar*, IX/27, 57-78.
- Avcı, Casim. (2007). Nisbe. DİA. (Cilt. 33, s. 142-144). İstanbul: TDV.
- Aydın, Abdullah. (2011). Hadis İstılahları Sözlüğü, İstanbul: İFAV Yayınları.
- Aydın, Nevzat. (2016). “İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî'nin “Tezkiratu'l-mevzû'ât” Adlı Eserindeki Ricâl Tenkit Metodu”, *Ekev Akademi Dergisi*, 66, s. 519-550.
- Başaran, Selman. (1991). “Hadislerin Işığında Sahabe İsimleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III/3, Bursa, 77-88.
- Berekât, Mustafa. (2007). *el-Elkâbü ve'l-vezâifü'l-Osmaniyye*, Beyrut: Dârül-garîb.
- Bilal, Sa'd Fehmî Ahmed. (1993). *es-Sirâcü'l-münîr fî elkâbi'l-muhaddisîn*, Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. (1422). *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nasr, Beyrût: Dâru Tavku'n-Necâh.
- Ceyyânî, Ebû Ali el-Hüseyn b. Muhammed el-Ğassânî el-Endelüsî. (1994). *el-Elkâb (Elkâbü's-sahâbeti ve't-tabîîn fî'l-müsnedeyni's-sahîhayn)*, thk. Muhammed Zeynuhum Muhammed Azb, Kahire: Dârü'l-fadîle.
- Cezâirî, Tâhir b. Sâlih. (1995). *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Halep: Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, I-II.
- Cürcânî, 'Alî b. Muhammed es-Seyyid Şerîf. (trs.). *Mu'cemu't-Te'rifât*, nşr. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, Kahire: y.y.
- Dölek, Adem. (1998). “Garibu'l-Hadis Edebiyatı ve Abdullatif el-Bağdadi'nin 'El-Mücerred Fi Garibi'l-Hadis' İsimli Eserinin Tahkiki ve Değerlendirilmesi”, *Basılmamış Doktora Tezi*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Duymaz, Ali. (2005). “Oğuz Kağan Destanından Dede Korkut’a Toy Geleneğinin Simgesel Anlamı ve Türk Paylaşım Modeli”, Karadeniz Araştırmaları, 2, 37-60.
- Eren, Mehmet. (2000). “Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları-I”. Dini Araştırmalar, 2/6, 133-162.
- Güllüdağ Nesrin ve Baş Halit. (2019). “1452 Numaralı İzmit Şeriye Sicilinde Yer Alan Unvan ve Lakaplar Üzerine Bir İnceleme”, ANASAY, 7, 73-104.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbüri. (1977). Ma’rifetü ulûmi’l-hadîs, thk. es-Seyyid Muazzam Hüseyin, Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye.
- el-Bâşâ, Hasan. (1989). el-Elkâbu’l-İslâmiyye fi’t-Târih ve’l-Vesâik ve’l-Âsâr, Kahire: Dârü Kuteybe.
- el-Hatîb, Ebûbekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî. (trs./A). el-Kifâye fi ilmi’r-rivâye, Medine: el-Mektebetü’l-ilmîyye.
- (trs./B). el-Câmi’ li ahlâki’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi’, thk. Mahmûd Tahhân, Riyad: Mektebetü’l-Ma’ârif, I-II.
-(1997). el-Müttefik ve’l-müfterik, thk. Muhammed Sadık Aydın el-Hâmîdî, Dımaşk: Dârü’l-Kâdirî, I-III.
- Irâkî, Zeynüddîn Abdürrahim b. el-Hüseyin. (trs.). Elfiyetü’l-İrâkî fi ulûmi’l-hadîs, thk. Mahir Yasin el-Fuhl, Beyrut: y.y.
- Irving, Thomas B. (2000). İbnü’l-Faradî. DİA. (Cilt. 21, s. 39-40). İstanbul: TDV.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. (1997). Nühbetü’l-fiker fi mustalahi ehli’l-eser, Kahire: Dârü’l-hadîs.
- (2000). Nüzhetü’n-nazar fi tadvîhi nühbeti’l-fiker, thk. Nureddin Itr, Dımaşk: Matbaâtü’s-sabah.
- (1989). Nüzhetül-elbâb fi’l-elkâb, thk. Abdülaziz Muhammed b. Salih es-Sedîrî, Riyâd: Mektebetü’r-rüşd, I-II.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ İsmâîl b. Şihâbiddîn ed-Dımaşkî. (2000). Tefsîrü’l-Kur’âni’l-azîm, Cîze: Müessesetü Kurtuba, I-XV.
-(trs.). İhtisaru Ulûmil Hadîs. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dârü’l-Kütüb’ül İlmiye.
- İbn Manzur, Ebu’l-Fadl Cemâlüddîn. (trs.). Lisanü’l-Arab, Beyrut: y.y.
- İbn Sa’d, Muhammed el-Hâşimî el-Basrî. (1990). Kitâbu’t-tabakâti’l-kebîr, (I-VIII), thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye.
- İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Bağdâdî. (1993). Keşfü’n-nikâb ani’l-esmâi ve’l-elkâb, thk. Abdülaziz b. Râcî el-Sâ’idî, Beyrut: y.y.
- İbnü’l-Esir, Ebu’l-Hasan Ali b. Ebi’l-Kerem Muhammed. (1409/1989). Üsdu’l-gâbe, Beyrut: Dârü’l-Fikr.
- İbnü’l-Faradî, Ebü’l-Velîd İbnü’l-Faradî Abdullah b. Muhammed el-Endelüsî. (651). Muhtasarü kitâbi’l-elkâb, Dımaşk: Mektebetü’z-Zâhiriyye, Kayıt No: 224 (125).

- İbnü'l-Füvâtî, Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ahmed eş-Şeybânî. (1416). Telhîsu Mecme'i'l-âdâbi fi mu'cemi'l-elkâb, Tahran: Vizâretü's-sakafi, I-VI.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî. (2001). Ma'rifetü elkâb, thk. Adnân Hammûd Ebû Zeyd, Kahire: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî. (1986). Ma'rifetü envâ'i ulûmi'l-hadîs, thk. Nureddin Itr, Beyrut: Dârü'l-fikr.
- Kanarya, Bayram. (2017). "Kırk Hadis/Erbaûn" Edebiyatının Rivâyetlerdeki Dayanakları ve İbn Asâkir'in el-Erbaûne'l Büldâniyye İsimli Eseri, Usûl: İslâm Araştırmaları, 28, 97-122.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed. (trs.). Kavâidü't-tahdîs min funûni'l-müstalahi'l-hadîs, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Kavak, Fadime. (2013). Arap Kültüründe Künyeleme Geleneği ve Çöl Faunası Üzerindeki Yansımaları, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 22/2, 111-149.
- Kaya, Murat. (2018). "Mevzûat Edebiyatında Metin Tenkid Faaliyetleri", Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11, 65-90.
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer el-Hasenî. (1986). er-Risale-i müstatrefe li-beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrefe, thk. Muhammed el-Muntasır el-Kettânî, Beyrut: Dârü'Beşâiri'l-İslâmiyye.
- Kudat, Şeref. (2018). Hadis İlimleri ve Usulü, İstanbul: Ensar Yayınları.
- Kummî, Abbas b. Muhammed. (1429). el-Künâ ve'l-elkâb, Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, I-III.
- Kurt, Abdurrahman. (2015). "Ricâl Edebiyatında Suâlât Türü Eserler", KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 26, 145-174.
- Kuzgun, Şaban. (1997). Hâmân. DİA. (Cilt. 15, s. 436-437). İstanbul: TDV.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (1995). Elkâb. DİA. (Cilt. 11, s. 51-54). İstanbul: TDV.
- Merçil, Erdoğan. (2008). Büyük Selçuklu Devleti. Ankara: Nobel Yayınları.
- Munâvî, Muhammed Adbdurraûf. (1990). et-Tevkîf 'alâ Muhimmâti't-Te'ârîf, Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- Nizâmülmülk, Ebû Alî Hasen b. Alî b. İshâk et-Tûsî. (2009). Siyasetnâme, çev. Mehmet Taha Ayar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Orhan, Zeynep ve Kahraman, Hüseyin. (2012). "Evâil Edebiyatı ve Hadis İlimiyle İlişkisi", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXI/2, 229-244.
- Özpinar, Recep. (2019). "İbnü'l-Esir'in Hadis Usulcülüğü (Câmiu'l-Usûl Mukaddimesi Özelinde)", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Paçacı, Mehmet. (1998). "Hadis'te Apokaliptisizm veya Fiten Edebiyatı", İslâmiyât, I/1, 35-53.
- Parlak Kalkan, Gülşah. (2020). "Dil bilimsel açıdan lakaplar: Kilis yöresi örneği", RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (Ö8), 199-223.

- Sehâvî, Şemdüddîn Muhammed b. Abdurrahman. (1403). Fethü'l-muğîs şerhu elfiyeti'l-hadîs, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-III.
- Seyyid, Fuad Salih. (1990). Mu'cemü'l-Elkâb ve'l-Esmâi'l-Müsteâr fi't-târîhi'l-İslâmî ve'l-Arabî, Beyrut: y.y.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. (2019). Tedrîbü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevâvî, çev. Muhammed Enes Topgöl, Faik Akçaoğlu, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- (2003). ed-Dürrül-mensur fi't-tefsir bi'l-me'sur, Kahire: Dâru'l-Hicr, I-XV.
- Şihâbî, Kuteybe. (1995). Mu'cemü Elkâbi erbâbi's-sultan fi'd-düveli'l-İslâmiyye mine'l-asri'r-râşidî hattâ bidâyâti'l-karni'l-işrîn, Dimaşk: Vizâretü's-sakafiyye.
- Tahhân, Mahmûd en-Nuaymî. (2017). Teysîru mustalahi'l-hadîs, çev. Cemal Ağırman, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Uylaş, Sait. (2015). "Arap Şairlerinde Lakap Geleneği", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 55, 11-35.
- Zebîdî, Muhibbuddin Seyyid Muhammed. (2009). Tuhfetü'l-Ahbâb fi'l-künâ ve'l-elkâb. thk. Mehmed Fatih Kaya, Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye.
- (trs.). Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, y.y.
- Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed. (2003). Târîhül-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, I-XV.
- (1993). Zâtü'n-nikâb 'ani'l-elkâb. thk. Muhammed Riyâd el-Mâlih, Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Amr. (1407). el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûnil-ekâvîl fi vucûhit-te'vîl, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-Arabî, I-IV.